

RN 99a

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY OF THE UNIVERSITY OF LJUBLJANA
YU - 61 000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, p.p. 466, telefon: (061) 213 458

PROCESI SUBURBANIZACIJE V SLOVENIJI

mag. Marjan Ravbar

Nosilec:

mag. Marjan Ravbar

Direktor:

mag. Rado Genorio

Ljubljana, december 1990

K A Z A L O

I.

UVOD

KLASIFIKACIJA RAZMERIJ MED MESTOM IN OKOLICO.....	1
SPREMINJANJE URBANIH STRUKTUR V EVROPI (IN ZDA).....	8
POJAV SUBURBANIZACIJE (KONCEPTUALNA IN METODOLOŠKA RAZMISLJANJA).....	17
POPULACIJSKA RAZMERJA MED MESTOM IN OKOLICO V SLOVENIJI.....	21
UPORABLJENA LITERATURA.....	27
PRILOGE (9).....	33

II.

RAZVOJ NOVOMEŠKE MESTNE REGIJE POD VPLIVOM SUBURBANIZACIJE (POSKUS NOVPE RAZMEJITVE MESTNIH OBMOČIJ).....	1
UPORABLJENA LITERATURA.....	9
PRILOGE (10).....	11

UVOD

V prvih dveh letih raziskave o procesih suburbanizacije v Sloveniji smo v letnih poročilih podali prikaze tujih izkušenj tovrstnega proučevanja. V posebnem poglavju smo razčiščevali z dokajšnjo terminološko zmedo na tem področju. Pripravili smo teoretski model in podrobni koncept nadaljnega proučevanja. Veliko prostora smonamenili razglabljanju problematike razmejevanja urbanih in suburbanih območij. V obsežnem dokumentacijskem gradivu smo pripravili vrsto tematskih kart, ki utemeljujejo doseženo stopnjo urbanizacije in suburbanizacije v Sloveniji.

Pričujoče poročilo je rezultat nadaljnih raziskav suburbanizacije, ki v letu 1990 temeljijo na razglabljanjih razmerij med mestom in okolico in spreminjanju urbanih struktur. Podali smo tudi prvo oceno suburbanizacijskih procesov v Sloveniji. Pomembno je še, da smo nadalje vzpostavljali obsežno in zahtevno banko relevantnih podatkov.

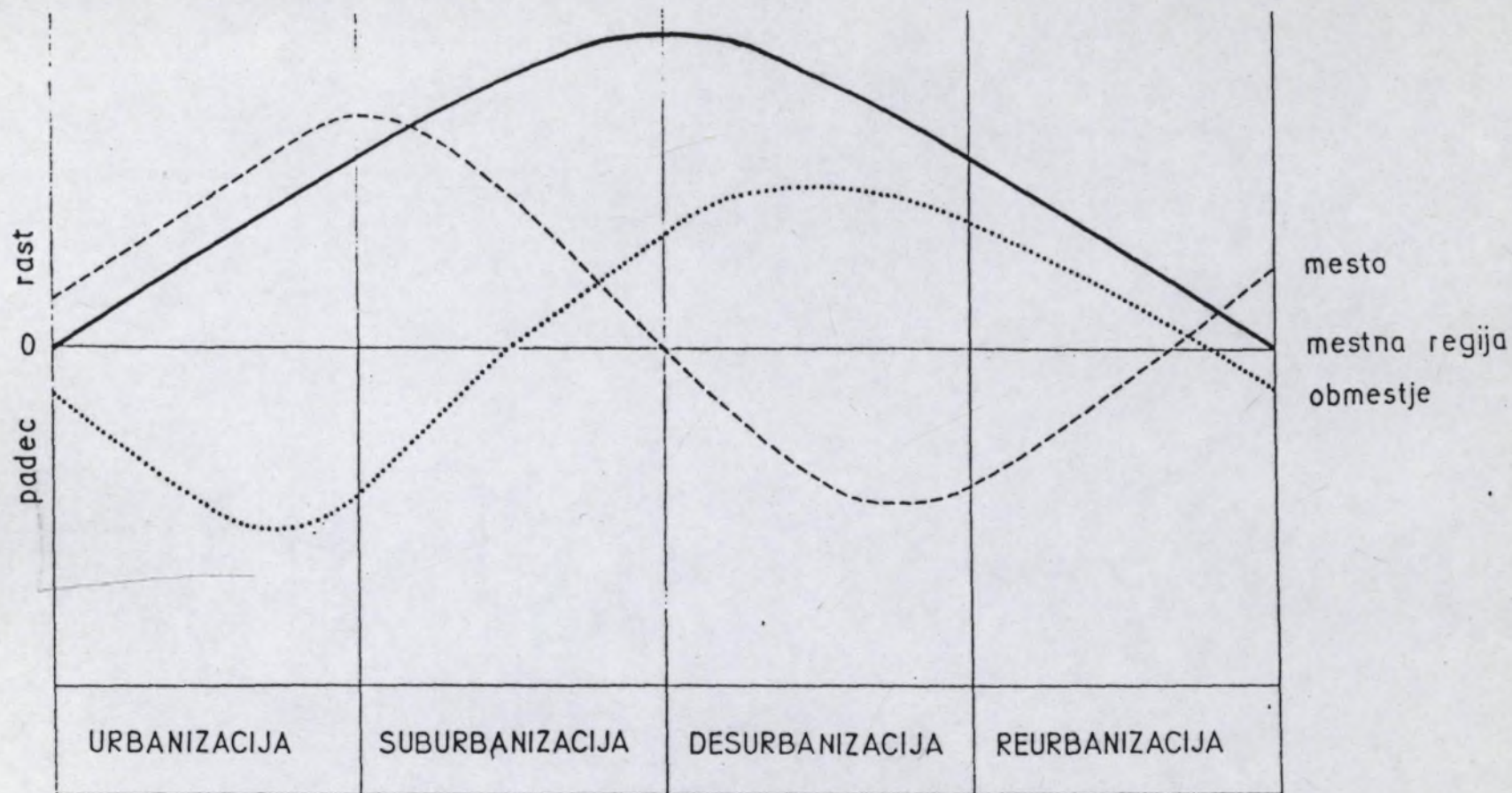
KLASIFIKACIJA RAZMERIJ MED MESTOM IN OKOLICO

Mesto je že od nekdaj s številnimi vezmi povezano s svojo okolico. Do 19. stoletja je bilo mesto proizvajalec nekaterih proizvodov, nudilo je obrtne, trgovske, sejemske, prometne, kulturne, izobraževalne in nekatere druge storitve. Okolica pa je bila potrošnik mestnih izdelkov in uporabnik storitev ter dobavitelj hrane in surovin. To historično simbiozo je spremenila industrializacija in z njo povezani deagrarizacija in ubanizacija, ki so pričeli te tradicionalne odnose spreminjati. Spremembe so še posebej intenzivne v zadnjih desetletjih. Mesto je pričelo skupaj z bližnjimi naselji tvoriti integrirano prostorsko celoto. Industrializacija je pritegnila v mnoga mesta številne delavce s podeželja. Bodisi so bili to priseljenci ali pa dnevni migranti. Tudi "prometna revolucija" je postopoma širila prometne stike med mestom in okolico. Posebno vlogo pri tej preobrazbi je imela sprva železnica, kasneje pa avtomobilizem. Vse je povzročalo teritorialno širjenje mest v koncentrično potekajočih pasovih ali vzdolž prometnic. V številnih primerih so se v mestna ozemlja vključila tudi bližnja vaška naselja. Demografska rast, teritorialno širjenje mest, preobrazba odnosov med mestom in okolico vplivajo tudi na spremenjen fiziognomski izgled ne le mest, temveč tudi njihove širše okolice. Zaradi tega mnogi urbani geografi govorijo o enotnem organizmu, ki ga tvori mesto s svojo bližnjo in širšo okolico. Označujejo ga tudi kot "mestno regijo" (Functional Urban Regions = FUR ali Stadt-Umland-Regionen). Mestne regije torej sestavljajo mesta ter bližnje ali daljnja pri(ob)mestna naselja. Vsak od navedenih pojmov ima svojo zgodovino. Zato je pojmovna razjasnitev za nadaljnje razumevanje nujna. Ker je mestna regija gonilna sila teh procesov urbanizacija ali pomestenje, bomo sodobnim procesom urbanizacije v tem prispevku posvetili posebno pozornost.

Za sodobno civilizacijo velja, da kljub znanstveno - tehnološki revoluciji in prihajajoči informacijski družbi, še vedno temelji na vsaj dveh temeljnih socialno - ekonomskih procesih: na industrializaciji in urbanizaciji. Urbanizacija daje družbi čedalje močnejši pečat. Določa celo način življenja. Pojem urbanizacije po sodobnem razumevanju obsega:

- vztrajno koncentracijo ekonomskih in socialnih aktivnosti prebivalstva v polih rasti zaradi industrije, uslužnostnih dejavnosti, znanstveno-tehničnega napredka ali individualnih interesov;
- prostorsko in funkcionalno integracijo sosednjih naselij ali skupin naselij pod vplivi in ob podpori ekonomskih interakcij, socialne mobilnosti prebivalstva in/ali komunikacijskih sistemov;
- dekoncentracijo socialnoekonomskih aktivnosti, razširitev mestnih transportnih sistemov in infrastrukture v obmestja, povečanje individualnega akcijskega radija s pomočjo avtomobilizma, poročstvo za povečanje površin za industrijo in druge aktivnosti;
- zmanjševanje razlik v življenjskem standardu med mestnim in podeželskim prebivalstvom (Berg, 1982)

Pogoje za razvoj mest je ustvarila pravzaprav šele sodobna industrializacija. Mesta so poglobitna družbena in gospodarska središča. Zato obstaja tesna zveza med urbanizacijo in gospodarskim razvojem. Tako je bila stopnja urbanizacije na začetku industrijske revolucije (okrog leta 1800) komaj 2 % (Brown, 1979). Skokovito naraščanje rasti mest beležimo pravzaprav šele v dvajsetem stoletju. V začetku tega stoletja je bilo na svetu le 11 milijonskih mest. Leta 1950 že 71, da bi v letu 1975 narastla na 181. Po prognozah Združenih narodov naj bi bilo leta 2000 že 414 mest z več kot milijon prebivalci, od tega 264 v deželah v razvoju (Rogers, 1982). Leta 1960 je v mestih živela tretjina svetovnega prebivalstva. V osemdesetih letih pa se je ta delež povzpел na 47 % (Zimm, 1984). V nekaterih evropskih deželah je ta delež še občutno višji: Nizozemska 88,1 %, Belgija 94,5 %, Danska 82,6 %, Velika Britanija 77,7 % itd. Prav povečanje števila mest ter naraščanje prebivalstva v njih sta verjetno najznačilnejša značilnejša izraza sodobne urbanizacije.

SKICA 1: Gibanje prebivalstva v mestih, obmestjih in mestnih regijah v različnih stadijih urbanega razvoja (prirejeno po Berg, 1982)

Urbanizacija je torej v obsežnih delih sveta eden od najbolj dominantnih faktorjev regionalnega razvoja. Brez dvoma je, da imata njen obseg in globalni značaj prav poseben pomen na teritorialne strukture regij. Elementi urbanizacije, njune lastnosti, ter obseg sprememb, so ustvarili prav poseben prostorski sistem, katerih glavne funkcije izražajo osvobajanje takoimenovanih življenjskih funkcij kot so bivanje, delo, rekreacija, komuniciranje, izobrazba in oskrba. Spreminjanje povezav zgornjih funkcij vpliva na smeri in intenziteto urbanizacije. Le-ta namreč danes ne pomeni več samo rasti mest in mestnega prebivalstva.

Tudi za spremembe v mestih obstaja vrsta bolj ali manj eksplicitnih teorij. Često se vežeja na kazalce (indikatorje) družbenih sprememb. Zato se tudi urbanizacijske faze dele na: predindustrijske, industrijske in postindustrijske (Abu-Lughod, 1968 in Sjöberg, 1968). Drugi avtorji zopet opozarjajo na ciklični potek razvoja mest in urbanizacije: od vzpona do propada (Mumford, 1938 in 1961, Queen & Thomas 1939). Takšne teorije so postale v sredini sedemdesetih let zopet aktualne. Odločujoči vpliv terciarnega sektorja v mestih ter ekonomska kriza v starih industrijskih mestih so vzpodbudili empirične raziskave o vzrokih strukturne krize v severnoameriških mestih. Sternlieb & Hughes (1975) ter Norton (1979) so zopet opozorili na koncept "življenjskih ciklov v mestih". Tudi skupina raziskovalcev v okviru Evropskega koordinacijskega centra za raziskave družbenih ved (COURB = Costs of Urban Growth) si urbanizacijo zamišlja kot pojav z življenjskim ciklom, v katerem se razporeditev prebivalstva in proizvodnih enot v času prostorsko spreminja. (glej skico 1) Zato razlikujejo različne razvojne stadije urbanizacijskih procesov.

Prvi stadij - urbanizacija, vodi k "točkovni" rasti predvsem industrijskih mest (centrov). Pospešujejo jih intenzivne migracije prebivalstva iz podeželja. Povečuje se gostota prebivalstva v urbanih središčih. Zaposlitev in boljši zaslužek sta najpomembnejša motiva priseljevanja. To fazo so poimenovali s terminom "urbanizacija".

Nekako v šestdesetih letih se je v dobršnem delu Zahodne in Srednje Evrope rast mestnega prebivalstva upočasnila. Centripetalni - proti mestom usmerjeni procesi se postopoma spreminjajo v centrifugalne. Premiki mestnega prebivalstva in produkcijskih enot na mestne robove ne prinašajo le prostorskega razrasta mest ampak tudi pomembne funkcijske povezave med mesti in podeželjem. Za rast prebivalstva in nanj vezanih številnih človekovih aktivnosti na obrobju mest in mestnih aglomeracij, ki v procesu urbanizacije pomeni drugi stadij, se uporablja vrsta strokovnih izrazov: counterurbanisation (Champion, 1989), razseljevanje (Zersiedlung) (Boustedt, 1975), psevdomestno območje (Roth, 1976), urban sprawl, slurbs, rural-urban fringe, predmestja, ruralno-urbani kontinuum (Kokole, 1976) itd. Kljub vsemu se je tako v tuji, kot tudi domači literaturi še najbolj uveljavil pojem "suburbanizacija". V zgostitvenih območjih se je v Zahodni Evropi v sedemdesetih letih uveljavil (pri nas pa postopno prodira v osemdesetih letih) stalni in napredujoči proces preobrazbe poselitvenih struktur, ki se širi iz mest proti njihovim obrobjem (Tinnies, 1981; Wolf, 1981). Pri tem fenomen suburbanizacije razumemo kot prostorski izraz vseh socialnih sprememb v družbi. Vidne pojavne oblike teh sprememb se ne izražajo le v naraščanju (ali širjenju) območij z enodružinskimi - prostostoječimi - hišami na obrobju mest, v preobrazbi agrarne pokrajine in takoimenovanem begu prebivalstva iz mest, temveč ravnotako v spremembah zaposlitvene strukture (in spremembah strukture delovnih mest) v mestih in na njihovem obrobju. Tega procesa ni bilo doslej moč niti preprečiti niti omiliti kljub planskemu usmerjanju različnih ravni (V Sloveniji so to prostorski in družbeni plani na ravni republike, regij ali občin, ki pri nas intenzivno potekajo že vsaj od sredine sedemdesetih let. V Evropi pa je takšna tradicija še mnogo daljša.)

Ko prično v začetku 70-ih let v številnih urbanih aglomeracijah, konurbacijah ali metropolitanskih območjih gosto naseljenih regij severozahodne Evrope opazati upadanje prebivalstva, proces najčešče poimenujejo z izrazom "desurbanizacija" (Čeprav je tudi tukaj opazna dokajšnja terminološka zmeda.) (Gatzweiler-Schliebe, 1982) Termin desurbanizacija, ki pomeni sinonim za tretjo urba-

nizacijsko fazo, predstavlja pravzaprav razkrajanje predmestij (obmestij). Japonci pod pojmom "deglomeracija" ali "desurbanizacija" (Yamaguchi, 1983) razumejo prehodni stadij v urbanizacijskih procesih. Za to fazo je značilna močna redistribucija prebivalstva iz območij koncentracije proti metropolitanskim območjem znotraj mestnih regij.

Kot reakcija na številne negativne ekonomske, socialne ali ekološke efekte pretirane urbanizacije, se v zadnjem času uveljavlja tudi termin "reurbanizacija" (Berg, 1982 in Stiens, 1982). Pojem pomeni zadnjo urbanizacijsko fazo. Bistvo procesa pa je v ponovnem vračanju prebivalstva v mesta, ki pa imajo popolnoma spremenjeno teritorialno strukturo. Takšna mesta izkazujejo (izpolnjujejo) spremenjene pogoje temeljnih življenjskih funkcij po bivanju, delovnem mestu in rekreaciji (bivanju prijazni potenciali).

Dejansko smo po svetu še vedno priča močne urbane rasti v različnih delih sveta. V letu 2000 bo v mestih, mestnih aglomeracijah ali megalopolisih prebivalo okrog 60 % vsega prebivalstva našega planeta. Futurologi so izračunali, da bomo v naslednjih treh desetletjih v mestih zgradili in na novo opremili več poslopij in stanovanjskih objektov, kot v vsej zgodovini človeštva doslej. Posebej mogočno naraščanje prebivalstva pričakujejo v konurbacijah, ki zaradi spajanja večjih vele mest dobivajo tudi nova imena npr.: Boswash (Boston - Washington) z 80 milijoni prebivalcev ali Chipits (Chicago - Pittsburg) s 40 milijoni.

V preteklem desetletju se je v Evropi in ZDA vzbudilo zanimanje za funkcionalne regije v urbanih območjih (Functional Urban Regions - FUR ali Stadt-Umland-Region) - mestne regije. Bistvo razvojne koncepcije naselitvenih struktur tako zasnovanih mestnih regij je v iskanju prostorskih razmerij s katerimi je večja ali manjše število oseb povezano zaradi prostorskih razlik med krajem bivanja in krajem zaposlitve. Najpomembnejša funkcija urbanih regij je v izpolnjevanju pogojev dela in bivanja (temeljnih življenjskih funkcij). Urbano regijo si zamišljajo kot vozlišče, ki ga po Wortmannu (1972) skupaj sestavljajo "mestno območje" (mesto, predmestja in bližnja urbanizirana naselja skupaj s podežel-

skimi naselji kot "mašilom"). Celotno območje je omejeno s 30-40 minutno izohrono (kar predstavlja približno 25 km radij okrog mesta). Mesto je predvsem sedež centralnih funkcij, uprave, gospodarskih in družbenih funkcij širšega pomena. Število delovnih mest običajno presega število stanovanj. Število dnevnih migrantov je visoko. Medtem ko je v mestu osredotočena centralna oprema regionalnega ali višjega pomena, prevzema "podeželje" funkcije oskrbnega in rekreacijskega območja.

Pri omejitvah urbanih regij obstaja vrsta konceptualnih ovir. Weyl (1979) je kot spodnjo mejo mestne regije upošteval 50 000 prebivalcev, ki prebivajo v prstanu (ringu) in je povezana z osrednjim "regionalnim mestom". Svojo zamisel je izrazil skozi pristop prostorske interakcije, ki se navezuje na porazdelitev potovanj kot korelatom za urbano prostorsko strukturo. Tudi Boustedt (1970) je za mestno regijo določil minimalno število prebivalstva. Po njegovem je mestna regija določena z funkcionalno enotnostjo mesta in intenzivno med sabo povezane okolice z najmanj 80 000 prebivalci. Grupa COURB je za mejno vrednost števila prebivalcev upoštevala 200 000 prebivalcev. (Kriterij je bil pri državah z majhnim številom velikih mest nekoliko bolj sproščen). Na podlagi takšne definicije so za Evropo dobili vzorec 186 funkcionalnih urbanih regij. (Čeprav se grupa COURB ukvarja z glavnimi težnjami urbanega razvoja v Zahodni Evropi, so v svoji raziskavi upoštevali še podatke za štiri vzhodnoevropske države: Jugoslavijo, Bolgarijo, Poljsko in Madžarsko). Po avstrijski uradni statistiki od leta 1981 dalje sodijo k mestni regiji (Stadtregion) še takoimenovane zunanje cone (Aussenzone) h katerim štejejo vsa naselja z več kot 20 % dnevnih migrantov v mesto. Mestna regija mora imeti skupaj najmanj 15 000 prebivalcev. Po takšnih izračunih je leta 1981 v 42 mestnih regijah živel 64 % avstrijskega prebivalstva. Za razmejitev mestnih regij sta leta 1965 Friedmann in Miller predlagala pojem "Urban field" (urbano - mestno - polje), ki naj bi predstavljal celotno površino v radiju dvehurne izohrone (po avtocesti) od mestnega središča. Ta izolinijska itočasno predstavlja zunanji obseg območja dnevne migracije kot tudi tedenske rekreacije. Območje enega "urban field" (po Standard Metropolitan Statistical Area) vsebuje nad 300 000 ha

površja, kjer prebiva več kot milijon prebivalcev. V mejah tako določenega "Urban field" je pred 25 leti v ZDA na 35% državnega ozemlja živelo 85-90 % vsega prebivalstva (Friedmann/Miller, 1965). Prikazani model "urban field" nam prikazuje pravzaprav futuristično koncepcijo, ki izhaja iz zelo močnih suburbanizacijskih trendov, prisotnih v ZDA. Avtorja sta jih projicirala v prihodnost in mestnemu načinu življenja dodala še "ekološko" komponento. Glavna zamera koncepciji "mestnega polja" je v preširoko zastavljeni zunanji meji območja saj se je često prekrivala z izoliranimi tedenske ali celo sezonske počitniške ali rekreacijske migracije.

Kot kritični odgovor in dopolnilo je pozneje Berry (1973) teorijo o funkcionalni urbani regiji le še dopolnil. Predlagal je, da naj bi bila mestna regija determinirana skozi povezave v obliki dnevnih migracij (Daily urban system). Po tem kriteriju je skrajna meja oddaljena od mestnih središč od 80-160 km. Na gornjih predpostavkah je v 173 mestnih regijah ZDA prebivalo 95% ameriškega prebivalstva. Na tako visok delež urbanih območij so vplivali nosilci modernih informacijskih tehnologij in individualni promet z osebnimi avtomobili. Pozneje so se v ZDA naslonili na t.i. Metropolitan Economic Labour Area (MELA) (Hall, 1973), ki jih predstavljajo prostorsko in administrativno zaključena območja z več kot 20 000 zaposlenimi in gostoto delovnih mest, ki je večja kot pet zaposlenih na akro (1 akra = 0,4 km²). K tem območjem prištevajo tudi okoliška naselja z več kot 15% zaposlenimi v gospodarskih dejavnostih in dnevno migrirajo v zaposlitveno središče. MELA predstavljajo območja z relativno visokim ekonomskim potencialom in visoko urbanizacijsko stopnjo.

Sodobni urbanizacijski procesi so izredno močni porabniki (potrošniki) novih površin. Tako so v začetku osemdesetih let v ZRN dnevno izgubili več kot 100 ha kmetijskih površin za nove stanovanjske površine, počitniške hiše, športne in rekreacijske površine, proizvodnjo, vojaške poligone itd. Poraba pozidanih površin na prebivalca se je v obdobju od leta 1960 do 1980 podvojila in dosegla 10 % državnega teritorija. Na podlagi takšnih tendenc gradijo v Zahodni Nemčiji regionalno koncepcijo, ki temelji na

povezavah mesta in podeželja (Stadt-Land-Verbund) ob pogoju, da je namenska raba strogo že v naprej predpisana (Moewes, 1978). Kot prostorski izraz konzumne družbe stremi koncept "Stadt-Land-Verbund" k oblikovanju mestne regije kjer so mestni elementi spojeni s podeželskimi. Temeljni predpogoj, ki stopa v ospredje je: individualna motorizacija, dobre prometne povezave in minimalna gostota 25% prebivalcev na hektar. Planerski koncept želi z gosto in kompaktno pozidavo na eni strani ter razpršeno - "kašasto" pozidavo (Siedlungsbrei) na drugi strani preprečiti konflikte v bivalnih pogojih. Vodilna misel takšnega koncepta, ki je preizkušen na območju Giessna (ZRN), je v decentralizaciji centralnih funkcij in v izpopolnjeni polifunkcionalni izrabi tal kot so smotrna oskrba, razmestitev delovnih mest in ekološko utemeljeno lociranje novogradenj.

SPREMINJANJE URBANIH STRUKTUR V EVROPI (IN ZDA)

Centralizacija in nato decentralizacija prebivalstva in delovnih mest sta pojava, značilna za sodobni razvoj urbanih sistemov. Klasične urbane koncentracije ni več. Urbanizacijo nadomešča nasproten proces, ki postaja prevladujoča sila, spreminjajoča vzorce naseljevanja. Nekateri sicer trdijo, da so te težnje samo minljiva motnja, proizvod recesije iz začetka sedemdesetih let. Toda vse težnje 20. stoletja kažejo v isto smer: ustvarjanje urbane civilizacije brez velikih mest v klasičnem pomenu besede (Berry, 1978). Skoraj vsi razlogi za rast velikih mest so se do korenin spremenili: že nekaj desetletij namreč transport, zveze in proizvodne tehnologije stalno zmanjšujejo potrebo po koncentraciji ljudi in industrije.

Glavna poteza evropske urbanizacije je njena raznolikost. Različnost izvora, stopnje razpršenosti ali koncentracije in ravni urbanizacije. Urbani razvoj v katerikoli posamični državi je rezultat cele vrste strukturalnih spremenljivk, ki jih je težko

kvantificirati ker so ali posledica institucionalnih in političnih sistemov ali pa dolgotrajnih zgodovinskih in kulturnih procesov. Te spremenljivke je težko vključiti v kakršnekoli empirične preglede (analize) zato, ker so ali kvalitativne narave ali pa zato, ker je obdobje, ko jih lahko opazujemo, veliko prekratka. Kljub omenjenim težavam - in če odštejemo še probleme pri pridobivanju ustreznih - primerljivih - kazalcev, potem iz evropskih primerjav urbanih razvojnih teženj zvemo veliko koristnega. Najpomembnejše je spoznanje, da v razvojnih urbanizacijskih procesih obstajajo skupne prvine, ki jih lahko zasledimo v različnih časovnih obdobjih v različnih deželah. Prav tako, kot dosežena stopnja razvoja, je pomembna tudi hitrost urbanizacijskih sprememb. Z njimi lahko pri interpretaciji urbanega razvoja iskustveno ocenimo in preverjamo razvojne težnje. Drugič, iz izkustvene analize evropskih urbanizacijskih teženj in njihove raznolikosti lahko ocenimo ves razpon razvojnih hipotez. Razlike v ravneh urbanizacije različnih dežel nam omogočajo, da pridemo kljub neenotnim metodološkim pristopom in različnim kriterijem do splošnih zakonitosti urbanizacijskih procesov v Evropi.

Pručujoči pregled stanja in razvojnih teženj urbanizacijskih procesov temelji na dostopnih objavah IIASA (International Institute for applied Systems Analysis, Laxenburg, Avstrija) in grupe CURB (Coste of Urban Growth), ki deluje v okviru "Evropskega koordinacijskega centra za raziskave in dokumentacijo družbenih ved". Del pregleda predstavljajo tudi lastni izračuni na podlagi virov objavljenih v različnih publikacijah Združenih narodov. Primerjava nima namena osvetljevati le razlik med posameznimi državami in kako se te razlike v času spreminjajo, ampak je njen pglavitni namen v ugotavljanju skupnih trendov in smeri sprememb med različnimi časovnimi obdobji. Analiza zajema desetletne preseke povojnih strukturalnih sprememb procesov urbanizacije od leta 1950 do 1980. Najprej smo poskušali analizirati težnje, ki smo jim priča v nekaterih evropskih mestih z več kot 100.000 prebivalci, nato pa smo proučili še strukturne spremembe v zaledju teh mest (funkcionalnih mestnih regij).

Obdobji 1950-60 in 1960-70 za vse evropske dežele pomenita čas hitrega naraščanja mest. Povsod so mesta napredovala hitreje od podeželskih naselij. Rast mestnega prebivalstva se je gibala med 10 in 15 odstotki, čeprav so med posameznimi deželami velike razlike. V petdesetih in šestdesetih letih so na primer mestne rasti dosegale od nekaj odstotnih (Avstrija, Belgija, V. Britanija) do nekaj deset odstotnih (Jugoslavija, Bolgarija) (glej tab. 1). Skupna značilnost primerjav razvoja mestnega prebivalstva je, da po letu 1970 razkriva postopno upadanje rasti mestnega prebivalstva. Intenzivnost zaostajanja rasti mest je odvisna od velikosti urbanega sistema (v absolutnem in relativnem pogledu). Jasno je izražena močnejša rast mestnega prebivalstva v vzhodnoevropskih državah. V šestih zahodnoevropskih državah prebivalstvo v mestnih območjih celo upada.

TABELA 1: LETNE STOPNJE RASTI PREBIVALSTVA V MESTNIH OBMOČJIH
NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAV V OBDOBJU 1950 - 1980

Država	Letne stopnje rasti			smer sprememb		delež urb.pr.
	1950-60	1960-70	1970-80	50/60 in 60/70	60/70 in 70/80	
Jugoslavija	3.64	3.80	1.22	++	-	46,0
Bolgarija	n.p.*	2.09	1.69	n.p.	-	62.1
Švica	2.41	1.84	-0.06	-	--	54.6
Italija	2.39	1.61	0.72	-	-	55,0
Poljska	2.89	1.71	1.29	-	-	57.7
Švedska	1.49	1.66	-0.02	+	-	82.7
Madžarska	n.p.	1.44	0.96	n.p.	-	53.1
Francija	1,96	1.78	0.76	-	-	70.0
Danska	0.98	0.87	0.19	-	-	82.6
Nizozemska	1.26	0.76	-0.17	-	-	88.1
ZR Nemčija	1.9	0.77	-0.53	-	-	68.1
Avstrija	0.29	0.51	0.37	+	-	64.3
Belgija	0.47	0.09	-0.48	-	-	94.5
V.Britanija	0.44	0.19	-0.16	-	-	77.7
CSFR						66.7
Španija	2,0	2,8	1.5	+	-	64.2
Portugalska	0,7	0,35	n.p.	-	n.p.	58.3

*n.p. = ni podatka

+ ++ = rast, močna rast

- -- = padec, močan padec

Primerjava med velikostnimi razredi evropskih mest kažejo, da je stopnja rasti prebivalstva v obratnem sorazmerju z velikostjo mestnih regij (glej tabelo 2). V mestih z nad 5 milijoni prebivalcev (pariška in londonska aglomeracija) prebivalstvo dejansko po letu 1970 že upada. Tudi sicer se je demografski razvoj v evropskih mestih (z nad 100.000 prebivalci) za polovico zmanjšal.

TABELA 2: SPREMEMBE V RAZVOJU MESTNEGA PREBIVALTVA IN LETNIH STOPENJ RASTI MED OBDOBJI 1960-70 IN 1970-75 PO VELIKOSTNIH RAZREDIH*

razred v milj	št. mest	spremembe v rasti prebivalstva		1970-75		letne stop.rasti	
		1960-70 abs.	delež	abs.	delež	1960-70	1970-75
0.1-1/4m	46	1.061	14.2	312	6.0	1.42	1.19
1/4-1/2m	57	2.352	13.7	937	4.8	1.37	0.96
1/2-1m	26	1.706	10.6	474	2.7	1.06	0.53
1-2 m	14	1.528	8.6	332	1.7	0.86	0.34
2-5 m	7	1.894	11.9	482	2.8	1.19	0.57
nad 5m	2	217	1.3	-52	-0.3	0.13	-0.06
Skupaj	152	8.758	9.6	2.685	2.7	0.96	0.54

*povzeto po: Drewet, 1980

Gibanje prebivalstva v večini evropskih mest - ne glede na državo, velikost mest in družbeno ureditev - kaže zelo jasno in stalno težnjo po upadanju. Procesu so še posebej intenzivni po letu 1970. Nasprotno pa je proces v mestnih obrobjih obraten. Na splošno, primestna območja v populacijskem pogledu povsod še vedno močno rastejo.

Centralizacija in nato decentralizacija prebivalstva in delovnih mest sta pojava, značilna za sodobni razvoj urbanih sistemov. Klasične urbane koncentracije ni več. Urbanizacijo nadomešča nasproten proces, ki postaja prevladujoča sila, spreminjajoča vzorce naseljevanja. Nekateri sicer trdijo, da so te težnje samo minljiva motnja, proizvod recesije iz začetka sedemdesetih let. Toda vse težnje 20. stoletja kažejo v isto smer: ustvarjanje urbane civilizacije brez velikih mest v klasičnem pomenu besede (Berry, 1978). Skoraj vsi razlogi za rast velikih mest so se do korenin spremenili: že nekaj desetletij namreč transport, zveze in proizvodne tehnologije stalno zmanjšujejo potrebo po koncentraciji ljudi in industrije.

Analiza populacijskih procesov v mestnih regijah nekaterih evropskih državah kaže na spremembe znotraj vsakega nacionalnega urbanega sistema. Z vidika urbanizacijskih razvojnih stopenj kažejo evropske države širok vzorec različnih prehodnih stopenj. Zgodnejše stopnje absolutne in relativne centralizacije so v glavnem dominantna poteza vzhodne Evrope (tabela 3 in grafikon 1) pri čemer številna mesta še vedno doživljajo absolutno centralizacijo prebivalstva. Dežele, ki so na vmesni stopnji med centralizacijo in decentralizacijo so Danska in Švedska na severu ter Avstrija, Francija in Italija. Dežele, katerih mesta so v fazi popolne decentralizacije ali upadanja mest, se raztezajo od Švice in Zahodne Nemčije preko držav Beneluxa do Velike Britanije. Jasno je izražena tudi naravna evropskega urbanega sistema, ki se nezogibno giblje od centralizacije k decentralizaciji.

TABELA 3: SPREMEMBE RASTI PREBIVALSTVA V MESTIH, OBMESTJIH
IN NEMESTNIH NASELJIH V OBDOBJIH 1960/70 IN 1970/80
V NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAVAH*

Država	mesta		obmestja		nemestna naselja	
	1960/70	1970/80	1960/70	1970/80	1960/70	1970/80
Avstrija	3,62	0,37	6,62	4,97	0,25	1,47
Belgija	-2,84	-2,84	10,53	3,37	0,70	1,71
Bolgarija	2,09	1,69	5,31	2,60	2,60	0,97
Danska	1,86	-2,85	15,22	6,77	1,41	1,34
Francija	1,78	0,76	6,50	4,36	4,18	2,94
Irska	-2,13	-0,01	2,77	18,56	-7,52	-1,34
Italija	15,03	0,34	6,12	6,08	-0,12	2,10
Madžarska	1,44	0,96	4,56	2,29	-1,00	1,51
Nizozemska	1,12	-4,27	24,64	10,62	12,50	6,50
Norveška	6,10	1,01	12,02	6,15	3,52	2,04
Poljska	1,71	1,29	5,99	2,42	3,69	6,32
Španija	3,18	8,08	10,67	8,00	-12,94	-9,72
Švedska	11,08	-7,51	10,56	10,18	0,24	1,02
Švica	1,93	-0,06	21,15	12,38	12,32	8,63
V Britanija	-2,52	-2,42	14,52	3,61	5,44	2,24
ZDA	0,47	-0,31	2,55	1,80	4,15	6,30
ZR Nemčija	4,25	-0,53	12,25	3,06	0,00	2,40
SFRJ**	3,80	2,22	1,54	2,7	-0,7	0,3
Slovenija**	2,15	2,05	2,0	3,2	0,6	1,4

*) prirejeno po Hall, Hay, 1980.

***) lastni izračuni

V razvitih evropskih deželah torej opažamo nove tendence v urbanem razvoju. To fazo urbanega razvoja v literaturi pogosto imenujejo kot terciarno ali metropolitansko. Pojavljati se prične na tisti stopnji družbeno-ekonomskega razvoja, ko prično terciarne dejavnosti prevzamejo vodilno vlogo v zaposlovanju prebivalstva.

Razvoj terciarnih dejavnosti - ob njih pa tudi tistih industrijskih panog - ki je vse manj odvisen od bližine energetskih in surovinskih virov, zato pa tembolj od kupne moči prebivalstva, vpliva na prostorski razvoj delovnih mest. Nova delovna mesta se odpirajo, kar je logično, v gosto naseljenih območjih. To praktično pomeni, da prostorska razmestitev novih delovnih mest sledi razmestitvi stanovanj. Prihaja torej do procesov, ki so nasprotni tistim v industrijski fazi urbanizacije, ko se je delovna sila priseljevala v mesta. Pri tem velja še posebej poudariti, da metropolitanizacija pridobiva na pomenu na tisti stopnji družbeno-ekonomskega razvoja, ko se povečuje pomen "srednjih" slojev prebivalstva, katerih življenjski standard je dosegel takšno stopnjo, ki omogoča bivanje v družinskih hišah na atraktivnih lokacijah na robu mesta. Zaradi tega prihaja v mestih do določenih prerazporeditev prebivalstva. Primestne in robne mestne cone doživljajo koncentracijo prebivalstva in uslužnostnih dejavnosti. Urbanizacijo je povzročila ekonomska rast in ekspanzija industrijske proizvodnje. Razvoj prometa ta proces še pospešuje. Poseben pomen ima individualni avtomobilski promet.

Odnose med mestom in okolico je moč analizirati skozi različne razvojne stopnje. Nekateri raziskovalci poudarjajo tri značilne razvojne stopnje (Boustedt, 1975). Prvo fazo označuje takoimenovana klasična oblika suburbanizacije, ki nastane z razvojem železniškega prometa. Ta je sprožil razvoj predmestij. Mesta se širijo navzven radialno, vzdolž prometnic.

V drugi fazi nastaja specifičen proces suburbanizacije: vpliv mesta se širi v okolico zaradi močnega individualnega avtomobilskega prometa. S suburbanimi območji označujemo nastajajoče prehodne cone, ki so posledica disperzijskega procesa, potekajočega iz zgostitvenih območij mestnih središč proti podeželju. Kljub temu, da je zunanja podoba teh območij zelo raznolika, saj se suburbana območja razprostirajo od popolnoma mestnih - predmestij do čistih podeželskih območij, so zanje vendarle značilna visoka rast prebivalstva ter tako socialna kot tudi ekonomska sličnost ljudi (Carter, 1981). Posebej značilen je še specifičen življenjski slog tega prebivalstva, ki če že ni identičen mestnemu načinu

življenja, potem je pa vsaj njegov "modernejši ekvivalent" (Berry, 1980). Suburbana območja imajo visok delež dnevnih migrantov, tudi sicer odražajo visoko odvisnost od mest oziroma centrov zaposlitve.

Tretjo fazo razvoja odnosov mesto - okolica označuje povečan obseg dnevne migracije delovne sile iz okolice v mesto, s čimer se urbanizacija postopno širi. Zato nekateri avtorji danes migracije delovne sile v mesta smatrajo kot najrelevantnejše indikatorje določanja obsega metropolitanskih regij in dnevnih urbanih sistemov. (Berry, 1976, Johnson, 1974). Seveda pa je potrebno proces metropolitanizacije in razvoj dnevnih urbanih sistemov opazovati v odvisnosti od družbeno-ekonomskega razvoja, kar pomeni, da ima vsaka država svoja specifična (tudi) urbanizacijska obeležja.

Proces metropolitanizacije se je v Evropi pričel nekako v šestdesetih letih. Rast prebivalstva v zunanjih conah zgoščenih območij poteka počasneje kot v ZDA (Heinritz, Klingbeil, 1984). Vzroka sta po njunem mnenju predvsem v tem, da ima tržna naravnost ameriške družbe na planiranje razvoja mest bistveno manjši vpliv kot v evropskih mestih, kjer imajo starejša historična mesta in drugačen sistem poselitve z ustaljeno gospodarsko strukturo (koncentracija kapitala, delovnih mest, upravnih in drugih razvojnih funkcij) še vedno dovolj privlačnosti za rastočo prostorsko koncentracijo prebivalstva v mestih. Avtorja tudi ugotavljata, da so začetki suburbanizacijskih procesov v prvi polovici tega stoletja potekali v Združenih državah v popolnoma drugačnih družbenih pogojih kot pozneje v Evropi. Danes nove komunikacijske tehnologije "razširjajo" prostorske možnosti sodelovanja in omogočajo mnogo bolj decentraliziran razvoj poselitve. Naraščujoča usmeritev družbe v potrošnjo in prosti čas ter spremenjene možnosti oskrbe, spreminjajo gospodinjstvom in jih postavljajo na drugačen organizacijski in kulturni nivo. Zato številni avtorji že od sredine prejšnjega desetletja ugotavljajo, da suburbanizacija sodi med procese, ki v industrijskih deželah pušča globoke spremembe v prostorskih strukturah okolice vseh evropskih mest.

POJAV SUBURBANIZACIJE

(Konceptualna in metodološka razmišljanja)

Selitve prebivalstva iz mest in nastanek novih naselij izven uradno priznanih meja mesta so pričeli najprej opazovati v Združenih državah Amerike v drugi polovici prejšnjega stoletja. Sam pojem "suburbanizacija" pa se je pričel uveljavljati v raziskavah ameriških mest nekako po letu 1920, ko so se mesta širila predvsem vzdolž železniških prog. Velika večina severnoameriških raziskav v analizah suburbanizacijskih procesov iz dihotomije "industrijskega suburbsa" nasproti "bivanjskemu". Že Douglassove ugotovitve (1925), ki je govoril o "suburbs of production" in "suburbs of consumption" so mnogi raziskovalci prevzemali in poskušali razvijati klasifikacije na temeljih razmerij med območji bivanja in območji dela. Tako se Harris (1943) v eni izmed pomembnejših zgodnjih študij ukvarja predvsem s funkcijsko tipologijo naselij v zaledju mest. Loči pet glavnih generaliziranih tipov: V prvem, kjer prevladuje industrija z delovnimi mesti je stalno nastanjenih prebivalcev malo; prevladuje dnevna delovna migracija, ki je usmerjena iz mest v ta naselja. V drugem - industrijskem predmestju - večji del zaposlenih stanuje in dela v tem satelitskem naselju. Glede storitev (razen vsakdanjih) so takšna naselja močno odvisna od osrednjega mesta. Naslednji tip naselij so mešana z močno industrijo in stalno živečim prebivalstvom, ki dela v mestu. Nato so čista stanovanjska "predmestja" in končno povsem nova mesta, vezana na ekstraktivno industrijo. Harris poudarja na velik pomen avtomobilskih cest za razvoj suburbanih območij: Prometnice povzročajo, da postaja "urbano vse manj urbano, ruralno pa vse manj ruralno". Kot posledaca gradnje sodobnih cest in uvedbe motorizacije, opzarja Harris na tri spremembe v načinu poselitve:

- pojav obrobni območij ob mestih, ki so deloma urbana, deloma ruralna;
- pojav obcestne pozidave, ki spremlja poselitev v ruralnih območjih;

- formiranje satelitskih subcentrov izven neposrednega mestnega območja, ki razvijajo lastna vplivna območja.

Novejše ameriške geografske raziskave o suburbanizaciji (Berry, 1981 in Miller, 1981) analizirajo komparativne prednosti decentralizirane urbanizacije in osvetljujejo socialne, ekološke pa tudi politične razsežnosti suburbanizacije. Suburbana naselja delijo po socialni diferenciaciji glede na način življenja (life style). Na tej podlagi je pojav suburbanizacije sprožil veliko strokovnih debat in razglabljanj v zvezi z naravo tega pojava, perspektivami in implikacijami za bodoči razvoj. Pojavljajo se tudi ugibanja: ali razvoj suburbanizacije v zadnjih dvajsetih letih predstavlja preobrat v urbani izkušnji? (Berry, 1976). Za mnoge je tudi sporno, če zadnji populacijski trendi oblikujejo nov - decentralizirani - podaljšek mest. Ali se na novo oblikuje naselitveni vzorec, ki se prilagaja radikalno različnim preferencam prebivalstva? Takšna vprašanja so se pričela pojavljati potem:

1.) ko so ameriška mesta od sedemdesetih let začela počasneje naraščati kot ostala nemestna Amerika. Takšen razvoj je pomenil kontrast v primerjavi s predhodnimi desetletji.

2.) ko je prišlo do impresivnega obrata v migracijskih tokovih med mesti in periferijo kjer se je delež neto migracij v mesta v primerjavi z nemestnimi območji pričel zmanjševati.

3.) ko je osem največjih mestnih aglomeracij na SV ZDA (vsaka z natanj tremi milijoni prebivalcev) izgubilo dve tretjini neto migracij ter pričelo prebivalstvo tudi v absolutnem smislu upadati.

4.) ko najintenzivnejšo rast prebivalstva beležijo mala mesta v zaledju velikih mestnih aglomeracij. Vsi ti procesi so istočasno povzročili še bolj intenzivne dnevne migracije prebivalstva.

Različne študije so poskušale najti dokončne odgovore tako, da so proučevale vzorce populacijskih sprememb v mestih in podeželju znotraj mestnih regij. Zgodnejša literatura (Vernon, 1960 in Hoyt, 1939) še ni opozarjala na vzroke populacijskega preobrata med mesti in primestnimi naselji. Niti ne vsebuje natančnejših definicij za označevanje suburbanizacije. Veliko študij - predvsem v anglosaksonskih deželah - in različni pristopi so povzročali precej zmede. Šele Berry (1976 in 1980) je podal precizno in originalno vsebinsko določitev pojma. Za Berryja je suburbanizacija direktna antiteza urbanizacije. Če je še za Webra (1899) urbanizacija "najbolj markanten socialni pojav koncentracija prebivalstva v mestih" in če je po Tisdalu (1942) urbanizacija proces populacijske koncentracije, ki poteka po dveh poteh: z naraščanjem točk (mest) kjer prebivalstvo narašča in z koncentracijo prebivalstva v teh točkah (mestih). Potem je Berry združil obe definiciji, vendar z negativnim predznakom: "Suburbanizacija je proces populacijske dekoncentracije, kjer so demografska gibanja usmerjena iz območij večje koncentracije proti stanjem manjše koncentracije". Čeprav je ponujena definicija na videz neizdelana, vseeno označuje glavne skupne poteze suburbanizacije. Zlasti slikovito je nakazan preobrat v urbanizacijskih procesih: beg prebivalstva od koncentracije. Naraščanje migracij oziroma beg iz mest in dramatično zmanjševanje letnih v mesta istočasno opozarjajo na nov problem, da novi rezidenčni stanovalci, skupaj z novimi zaposlitvenimi kompleksi na mestnem obrobju iščejo tudi nove življenske sloge. Vezi med mestom in novimi bivalnimi okolji se pogosto trgajo. Mestna periferija kot območje intenzivne socialne in ekonomske dinamike izraža tudi novo neodvisnost. Vendar ne v obliki tradicionalne industrijsko urbane koncentracije, ampak na svojstven način sodobne postindustrijske družbe. Ugodnosti suburbanih, zunanjih območij so zaradi bogatejšega javnega standarda in boljših možnosti komuniciranja nadomestile nekdanje prednosti mestnih središč. Čeprav so vzorci suburbanih procesov od primera do primera raznoliki, so vendarle vsi v zvezi z istim pojavom. Za Berryja je ta pregled dejstev dovolj, da je zanj suburbanizacija v sozvočju z ostalimi družbeno-ekonomskimi trendi dvajsetega stoletja. Prav zato tudi zavrača idejo o začasnosti tega procesa.

Teze o jasnem prelomu s preteklostjo, ki jih zagovarja Berry, so poleg zagovornikov, sprožile tudi vrsto kritičnih odmevov: Šola "spillover" (Fielding, 1986, Perry et al., 1986 in Coombes et al., 1989) predstavlja prvi in najmanj restriktiven korak pri ožanju Berryeve široke interpretacije pojma suburbanizacije. Prvi argument za to je, da kakršnakoli rast prebivalstva znotraj "migracijskega polja" obstoječih mest ne more biti pojmovana kot prelom s preteklimi trendi. Lahko je samo nadaljevanje že dolgo ustaljenega procesa lokalne mestne decentralizacije, ki vključuje populacijske premike in razseljevanje delovnih mest iz mestnega središča na rob vsakega mesta. Ta pristop tudi opozarja na prevladujoče tendence širjenja vplivnih sfer iz mest na vedno širša območja. Pri tem širjenje prometne dostopnosti in proces restrukturiranja mest usmerja prebivalce, da se preseljujejo proti predmestju. Zato kritiki preobrata v sistemu naseljevanja prelom "priznavajo" le pod pogojem: 1.) če le-ta ni zgolj "prelivanje" (spillover) mest. 2.) če rast populacije vodi k pojavljanju novih mestnih regij. 3.) če rast prebivalstva ne vodi zgolj k relokaciji urbanega načina življenja ampak pomeni spremembo načina življenja - od urbanega k ruralnemu ali neoruralnemu.

Različnost pristopov in pojmovanj suburbanizacijskih procesov zahteva previdnost pri klasifikaciji mestnih regij. V literaturi je doseženo soglasje katere poglavitne značilnosti so: Impresivne poteze suburbanizacijskih procesov so hitrost populacijskih procesov v zaledju mest. Njihova intenzivnost je premo sorazmerna z velikostjo mestnih aglomeracij. Eden od zelo pomembnih faktorjev suburbanizacije so tudi selitve prebivalstva na neurbane lokacije. Prav zato mora biti identiteta vsake mestne regije definirana kot njeno funkcionalno območje. Tega pa omejimo tako, da urbanemu centru pripišemo še celotno območje s prevladujočo dnevno migracijo (Fielding, 1982). Obstoj suburbanega območja testiramo tako, da analiziramo zveze med kazalci rasti in premiki prebivalstva znotraj tako omejene mestne regije. Glavni izziv pri proučevanju procesov suburbanizacije je torej v tem, da najdemo zadovoljiv način za razločevanje "razlivanja" (spillover) in drugih oblik dekoncentracije prebivalstva (Champion, 1987 in 1989). Pojavlja se le vprašanje o pristopih za precizno merjenje zaznavnega procesa, vključujoč specifikacijo spremenljivk. Danes v ZDA suburbanizacijo razumejo kot kompleksen proces oziroma obliko v razvoju mestne regije.

POPULACIJSKA RAZMERNOST MED MESTOM IN OKOLICO V SLOVENIJI

Odnose med mesti in obmestjem merimo na več načinov. Ta, ki smo ga uporabili v pričujoči raziskavi, temelji na primerjavi diferencialnih hitrosti populacijskih sprememb v različnih območjih mestne regije: v mestih, predmestjih in širšem obmestnem okolju. Lahko bi uporabili absolutne ali relativne vrednosti populacijskih sprememb. Ker pa imajo mesta v splošnem veliko večjo populacijo kot obmestna območja, bi absolutne številke lahko odsevale samo to neravnovesje in ne relativnega pomena sprememb v vsaki coni. Zato je klasifikacija zasnovana na odstotkih stopnje rasti.

Primerjavo sprememb deležev prebivalstva, živečega v mestih in drugih zgostitvenih območjih med dvema obdobjema je moč ugotoviti na naslednji način:

$$U_s = \frac{X_a(t)}{X_n(t)} \times 100$$
$$U_p = \frac{U_s(t) \cdot X_a(t) \cdot X_n(t-1)}{U_s(t-1) \cdot X_n(t) \cdot X_a(t-1)} \quad \text{pri čemer je:}$$

- X_a = kazalec dosežene stopnje razvoja v mestih;
- X_n = kazalec dosežene stopnje razvoja v ostalih naseljih v določeni teritorialni skupnosti;
- $t, t-1$ = časovna obdobja.

Tako zasnovana formula nam za vsako teritorialno enoto ali območje prikazuje stopnjo koncentracije (ali urbanizacije) (U_s). Proces koncentracije (ali urbanizacije) (U_p) pa potemtakem spremembe, ki jih lahko ugotovimo za različne kazalce. Vrednosti nad 1,0

pomenijo relativen porast, vrednosti pod 1,0 pa nasprotno, relativen padec. Pri tem je pomembno še to, da absolutni padec kazalca v imenovalcu pomeni prav tako vrednosti nad 1,0.

V praksi je postopek zelo enostaven in ko primerjave premislimo v kontekstu celotne rasti ali upadanja mestnih regij, relativno ravnovesje sprememb med temi območji ustvarja osemsmerno klasifikacijo razvojnih stopenj (tabela 4). V analizi, ki jo tu prikazujemo, uporabljamo štiri tipe (skica 1).

TABELA 4: KLASIFIKACIJA POPULACIJSKIH SPREMENB V MESTNIH FUNKCIONALNIH OBMOČJIH*

tipologija (klasifikacija)	značilnosti populacijskih sprememb		
	mesta	obmestje	mestna regija
absolutna centralizacija	+	=-	+
	++	-=	+
relativna centralizacija	++	+	++
	=-	--	=-
relativna decentralizacija	+	++	+
	=-	=-	=-
absolutna decentralizacija	=-	+	=-
	=-	++	+

*prirejeno po: Berg, 1982

+ rast
 ++ močna rast
 =- upadanje, stagnacija
 -- močno upadanje

Na podlagi količnikov kvantitativnih demografskih kazalcev pripravljena analiza (Ravbar, 1989) slovenskih občin kaže, da je absolutna centralizacija prebivalstva usmerjena v mesta (oziroma v občinska središča) tudi po letu 1981 le še v naslednjih občinah: Murska Sobota, Zalec, Šentjur pri Celju, Trebnje in Ljutomer. Absolutna decentralizacija se uveljavlja že v jeseniški, trziški, škofjeloški, idrijski, ravenski, vrhniški in kočevski občini ter na Obali, Zasavju in mariborskih občinah. V ostalih slovenskih občinah so prevladovale različne oblike relativne centralizacije oziroma relativne decentralizacije.

Splošna oznaka prikazane tipologije je, da relativno najmočnejša rast prebivalstva nemestnih naselij obkroža štiri naše največje aglomeracije: Ljubljano, Maribor, obalna mesta in Celje. Radij vplivov je v premem sorazmerju z velikostjo aglomeracije. Izjema v teh procesih so stara močno industrializirana in urbanizirana, toda degradirana območja kot so Jesenice, Trzič, Mežica, Revirji, kjer prebivalstvo v mestih prav tako upada - vendar zaradi "ekoloških" komponent - beg iz degradiranih območij.

Za Slovenijo je bila od nekdanj značilna razmeroma nizka stopnja urbanizacije. Pod vplivom industrializacije smo bili v šestdesetih in sedemdesetih letih priča celo forsirane urbanizacije (Vrišer, 1969), ko se je delež mestnega prebivalstva postopoma dvigoval od 36,1 % v letu 1961 na 44,6 % v letu 1971 in 48,9 % v letu 1981. V tem kratkem obdobju se je urbanizacija napajala pretežno s poudarjenimi migracijami prebivalstva s podeželja in dinamičnim razvojem malih mest. Povprečne letne stopnje rasti mestnega prebivalstva so se v tem obdobju 1961/71 gibale za 2,2% in v obdobju 1971/81 za 2,3%, medtem ko je skupno prebivalstvo naraščalo po letni stopnji 0,6 % v prvem desetletju in 0,9% v drugem obdobju. Koeficient koncentracije prebivalstva, izračunan med razmerjem indeksa rasti mestnega prebivalstva proti rasti prebivalstva v ostalih naseljih je za obdobje 1971/ 81 znašal 1,53.

Po letu 1981 (deloma že v drugi polovici sedemdesetih let) opažamo umirjanje rasti mestnega prebivalstva. Do leta 1986 se je delež mestnega prebivalstva sicer povzpел na 50,1 %, vendar se je povprečna letna stopnja rasti znižala na 1,3%, ob tem da skupno prebivalstvo v republiki narašča po 1,0 % letni stopnji. Koeficient koncentracije prebivalstva se je v obdobju 1981/86 povzpел na 1,05 kar pomeni, da mestna naselja naraščajo še za 5% hitreje od ostalih naselij. Tako se proces koncentracije prebivalstva v mestih zmanjšuje v korist urbanizacije širše pokrajine. Prihaja torej do sprememb v razvojnih oblikah urbanizacije, ki jo številni avtorji imenujejo kot prehod iz sekundarne v terciarno - post-industrijsko fazo urbanizacije.

Tabela 5: Težnje v demografskem razvoju poseljenosti Slovenije v obdobju 1971 - 1981 - 1986.

tip	leto	delež v površ	gostota posel.v ha	delež preb.	povpr.let.stop.rasti 1971/81	1981/86
mestna	71		1094,4	33,7		
središč.	81	2,6	1370,2	38,5	2,3	1,3
	86		1458,2	39,0		
ožja	71		390,8	8,3		
mestna	81	1,8	536,9	10,4	3,2	2,6
območja	86		609,0	11,2		
širša	71		203,7	34,9		
mestna	81	17,4	238,7	35,8	1,2	1,8
območja	86		260,9	36,9		
	71		35,0	32,1		
ostala	81	78,2	28,7	24,1	-2,0	-3,2
Slov.	86		24,5	19,5		
skupaj		100,0	98,0	100,0	1,1	1,0

Analize premikov prebivalstva v obdobju 1971-86 kažejo, (gl. tabelo 5.) da se centripetalni - proti mestom usmerjeni procesi postopoma spreminjajo v centrifugalne. Premiki mestnega prebivalstva in produkcijskih enot na mestne robove in širša urbanizirana območja ne prinašajo le prostorskega razrasta mest, ampak spreminjajo tudi funkcijske povezave med mesti in podeželjem. V slovenskih mestih opažamo tendence, ki vodijo v smeri stagnacije (čeprav so tudi med slovenskimi mesti razlike). Letno vsa slovenska mesta skupaj po letu 1981 naraščajo povprečno za 9350 prebivalcev (v prejšnjem desetletju še za 14640). Najintenzivnejši procesi se zato predstavljajo v ožji in širši obmestni prostor, kjer prebivalstvo letno narašča za 16300 prebivalcev (v obdobju pred letom 1981 za četrtno manj). Podatki tudi opozarjajo na problem praznjenja podeželja, ki je prisoten na skoraj štirih petina slovenske zemlje. Tu živi še manj kot petina slovenskega prebivalstva. Letno zmanjševanje je več kot 13500 prebivalcev in je v naglem porastu (v prejšnjem desetletju je bilo letno upadanje še manjše od 10000 prebivalcev).

Opisane razvojne težnje odražajo dvoje različnih procesov, ki jim bo v prihodnje treba posvetiti pozornost. Na eni strani se v Sloveniji ne srečujemo več z urbanizacijo, marveč s suburbanizacijo. Na drugi strani pa je zelo pereč problem praznjenja obsežnih predelov, ki so praviloma v hribovitem (gričevnatem) in/ali kraškem svetu.

Pogled na obe priloženi karti, ki ponazarjata razvoj prebivalstva v zgostitvenih območjih Slovenije v obdobjih 1971/81 in 1981/86 kaže, da se v zaledju slovensih mest postopno oblikujejo območja z intenzivnejšo dinamiko rasti prebivalstva od samih mest. Takih območij je bilo 1981 leta 194. V njih je skupno prebivalo 604 553 prebivalcev (brez mestnega prebivalstva). Do leta 1986 se je število zgostitvenih območij povečalo na 274, število v njih prebivajočega prebivalstva pa na 720 176. Gostota prebivalstva v teh območjih znaša 314,5 preb/km² kar je več kot trikrat nad slovenskim povprečjem.

Sodeč po dosedanjih raziskavah novejših tokov urbanizacije poteka med mesti in ostalimi naselji določena diferenciacija, ki je rezultat dviga standarda in potrošnje, motorizacije in nadaljnje deagrarnizacije ter spremenjene vloge nekaterih terciarnih dejavnosti (Vrišer, 1988). Upada tudi vloga mest. Namesto njih se je pomnožilo število najmanjših središč, ki združujejo industrijski obrat, krajevno skupnost, trgovino za osnovno preskrbo, osnovno šolo in nekaj obrtnih dejavnosti. Takšna naselja funkcijsko jačajo, prebivalstvo v njih pa narašča. Takih naselij je bilo v obdobju 1971/81 v Sloveniji 2.338, v obdobju 1981/86 pa 2.921. V teh naseljih s pozitivno demografsko rastjo je leta 1981 prebivalo 73,2 %, leta 1986 pa 74,3 % vsega prebivalstva v republiki. Razvoj odnosov med mesti in podeželjem že v veliki meri poteka v smeri zmanjševanja razlik. Pri tem ena in druga stran sprejemata od nasprotne določene sestavine in kvalitete, kar vodi k pojavu "ruralno-urbanega kontinuuma", to je prostorske stvarnosti, kjer so razlike med mesti in podeželjem majhne, brez pomembnejših cezur in z malo razlikami v materialni opremi. Razvojne težnje se kažejo v večini zaledij slovenskih mest, kjer nastajajo nove podeželske naselbine, ki imajo urbani značaj in fiziognomijo podeželskega naselja. Predvsem so prednosti mest najbolj omajane zaradi ekoloških razmer. Moderne komunikacije in izboljšani promet ter ostala izgrajena infrastruktura omogočajo bolj razloženo poselitev. Procesi, ki jih opažamo, so sicer še v začetni fazi, vendar kažejo tendence nove "teritorialne delitve dela", ki sicer krčijo agrarna naselja in krepijo ostala podeželska naselja (predvsem primestna) z ugodnimi bivalnimi pogoji, izgrajeno infrastrukturo ter dobrimi prometnimi zvezami.

Disperzija delovnih mest je tudi eden od razlogov za zaostajanje vloge slovenskega urbanega omrežja. Možnost zaposlovanja v obsegu dnevne migracije od kraja bivanja prav tako pogojuje, da slovensko prebivalstvo zametuje preseljevanje v mesta in raje biva na podeželju. Tako se v zadnjih desetih letih ne srečujemo z urbanizacijo, ampak s suburbanizacijo. To je s pojavom rasti obmestnih naselij in naselij z znatnejšim številom delovnih mest ter zastojem v razvoju mest. Proces sicer ni napačen, a nadalje slabi

mesta in pospešuje že tako pretirano razpršenost poselitve v Sloveniji. V določenem smislu je tradicionalno razpršena poselitve v osemdesetih letih dobila nove vzgibe.

S pričujočim prispevkom smo na podlagi demografskih sprememb želeli opozoriti na spremembe v tokovih urbanizacije v Sloveniji, ki dobivajo vse bolj suburbanizacijske poteze. Z nadaljnjimi poglobljenimi raziskavami o vzrokih, poteku in posledicah (socialnih in prostorskih) pa bo potrebno oblike in dinamiko nakazanih procesov še podrobneje definirati.

UPORABLJENA LITERATURA

- Abu-Lughod, J., 1968: The City is Death - Long Live the city. Some Thoughts about Urbanity. V S.F. FAVA(ed): Urbanism in World Perspective. New York.
- Ballard J.G. 1979; Billenium. Science Fiction, Moskva.
- Beale, C. L., 1978: Population trends in non-metropolitan cities and villages in subregions of the United States. Demography 15, 605-20, New York.
- Berg L. van den in sod. 1982: Urban Europe: A Study of growth and Decline. Oxford, str. 4 (=European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences. Cost of Urban Growth/COURB/ Volume 1)
- Berg, L., Drewet, R., Klassen, L.H., Rossi, A., Vijverberg, C.H.T. 1982: Urban Europe. Volume 1: A study of growth and decline. Oxford: Pergamon.
- Berger, M., Fruit, J-P., Plet, F., Robic, M-C., 1980: Rurbanisation et analyse des espaces ruraux peri-urbains. L' Espace Geographique 4, 303-13.

- Berry, B.J.L. 1976: The counterurbanisation proces: urban America since 1970. Beverly Hills, California: Sage Publications, str.: 17 - 30.
- Berry, B.J.L. 1976: Urbanisation and Couterurbanisation. (= Urban Affairs Annual Review, vol. 11) London.
- Berry, B.J.L. 1980: Urbanisation and counterurbanisation in the United States. Annals of the American Academy of Political and social Science 451, str.:13 - 20.
- Berry, B.J.L. 1981: Comparative Urbanisation. Divergent Pats in the twentieth Century. The Macmillan Press Ltd, London - New York.
- Berry, B.J.L., 1973: Growth Centres in the Americain Urban System. Cambridge.
- Berry, B.J.L., 1978: The Counterurbanisation Process. Human Settlement System. International Perspecitves on Structure, Change and Public Policy. Cambridge, str. 28.
- Berry, J.B.L. 1970: The geography of the United States in the year 2000. Transactions of the Institute of British Geographers 51, London, str.: 21 - 54.
- Boustedt, O., 1975: Gedanken und Beobachtungen zum Phinomen der Suburbanisierung. (=Verifentlichungen der Akademie fjr Raumforschung und Landesplanung, Band 102) Hannover, str. 1-24.
- Boustedt, O., 1975: Grundriss der empirischen Regionalforschung. Teil III: Siedlungsstruktur.
- Brown L.R. 1979; Svijet bez granice, Globus, Zagreb, str. 72
- Brunet, R. in sod., 1989: Les villes "europeennes", DATAR (= Delegation a Amanagement du Territoire et Action Regionale), Paris

- Carter, H. 1981: The study of urban geography. Edward Arnold (Publishers) Ltd, London.
- Champion, A.G. 1987: Recent changes in the pace of population deconcentration in Britain. *Geoforum* 18(4), str.:379 - 407.
- Champion, A.G. 1989: Counterurbanisation. The changing pace and nature of population deconcentration. Edward Arnold (Publishers), London.
- Coombes, M.G., Dalla Longa, R., Rayboulds, S. 1989: Counterurbanisation in Britain and Italy: a comparative critique of the concept, causation and evidence, *Progress in Planning* 32, str.:1 - 70.
- Douglass, H.P. 1925: The suburban Trend. New York.
- Drewet, R., 1980: Changing Urban Structures in Europe. (=The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 451). Philadelphia, str. 52 - 73.
- Fielding, A.J. 1982: Counterurbanisation in Western Europe. *Progress in Planning* 17, str.: 1 - 17.
- Fielding, A.J. 1986: Counterurbanisation. *Population geography: progress and prospects*. London: Croom Helm, str.: 56 - 224.
- Friedmann J. in Miller J. 1965: The Urban Field. *Journal of the American Institute of Planners*, No 31/11, str.: 312-320.
- Gatzweiler, H.P. in Schiebe, K., 1982: Suburbanisierung von Bevölkerung und Arbeitsplätzen - Stillstand? Seminare, Symposien, Arbeitspapiere, Heft 17, Bonn
- Hall, P. et al, 1975: Urban Systems: Comparative Analysis of Structure Change and Public Policy. V International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Research Memorandum - 75 - 35, Laxenburg.

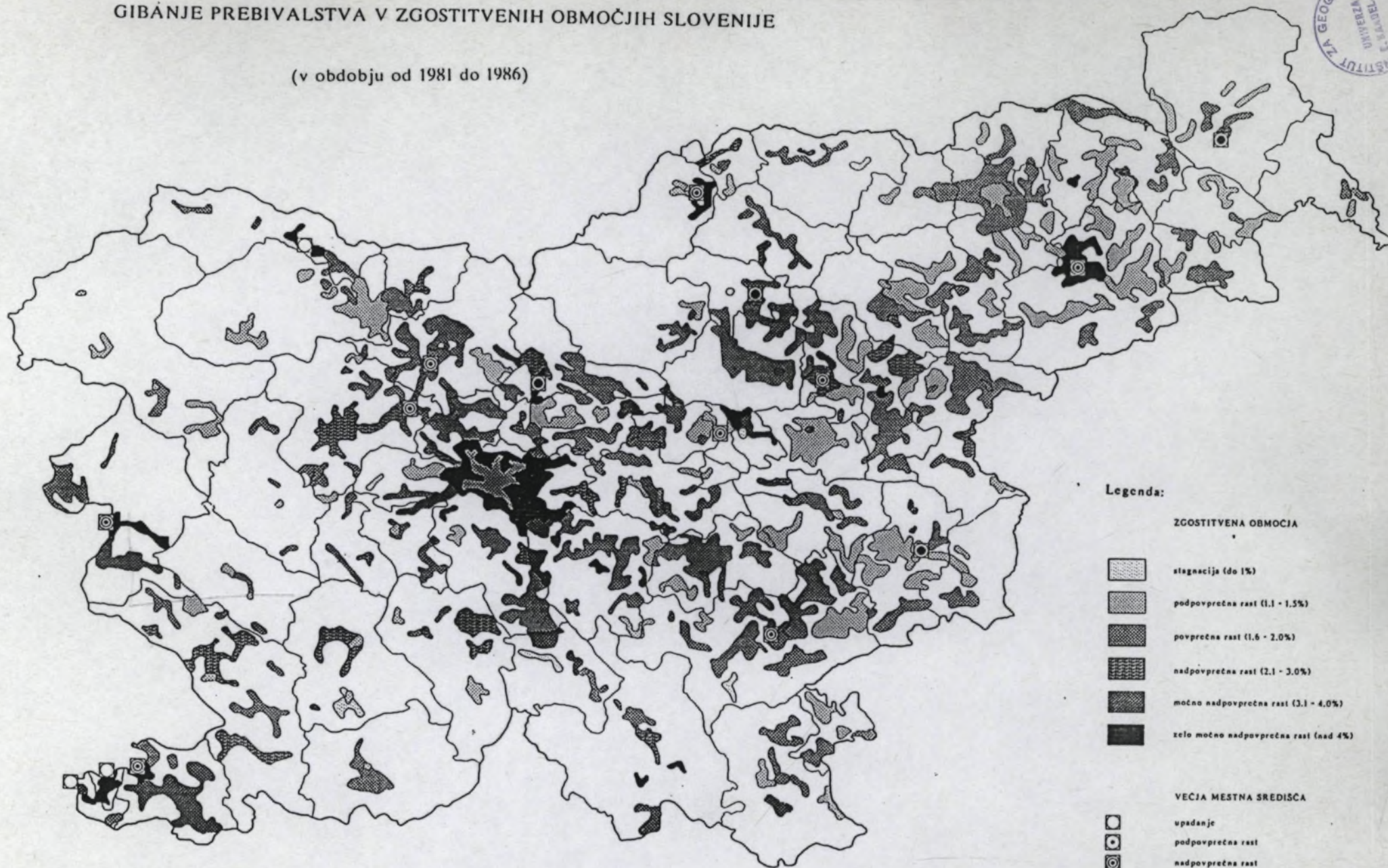
- Hall, P., Hay, D. 1980: Growth Centres in the European Urban system. Heinemann Educational Books Ltd, London.
- Harris, C.D. 1943: Suburbs. Readings in Urban geography. American Journal of Sociology XLIX, str.: 1-13, New York, ed. by H.M. Meyer and C.F. Kohn
- Heinritz, Klingbeil, D., 1984: Zur Entwicklung der MInchner Suburbia. Mitt. d. geogr. Gesellschaft in MInchen, Band 69, MInchen.
- Hoyt, H. 1939: The structure and growth of residential neighborhoods in American cities. Washington, DC: Federal Housing Administration.
- Illeris, S. 1987: Centralisation ou decentralisation? Repartition de la population et des activites economiques au Danemark. Revue Belge de Geographie 109, 165-82.
- Johnson, J.H. 1974: Suburban Growth.
- Kokole, V., 1976: Prispevek k identifikaciji ruralno-urbanega kontinuuma, Geografski vestnik, XLVIII, str. 93-108.
- Moewes, W., 1978: Stadt-Land-Verbund. Leitbild fUr eine zukUnftige Siedlungsstruktur. (=Regionalforschung und Landesentwicklung in Hessen). Darmstadt.
- Miller, P.O. 1981: Contemporary suburban America. Prentice Hall Inc. Engelwood Cliffs, 79. str., New Jersey.
- Mumford, L., 1938: The culture of Cities. New York.
- Mumford, L., 1961: The City in History, New York. (prevod Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1969)
- Norton, R.D., 1979: City-Life-Cycles and American Urban Policy. Academic Press, New York.

- Perry, R., Dean, K., Brown, B. 1986: Counterurbanisation: international case studies of socio-economic change in rural areas. Norwich: Geo Books.
- Queen, S.A. & Thomas, L.F., 1939: The City: The Study of Urbanisation in the United States. New York.
- Rogers A. 1982: Sources of Urban population growth and urbanisation, 1950-2000. A demographic accounting. Economic Development and Cultural Change, 30, No 3.
- Roth, P., 1976: Gedanken zur Erfassung von potentiellen Eignungsriumen fJr outdoor - recreation im suburbanem Raum mit Hilfe eines kulturräumlichen Belastungsfaktors, dargestellt am Beispiel des Kreisses Gross - Gerau. Frankfurt, tipk.
- Sjoberg G., 1960: The Preindustrial City. Glencoe, str. 177
- Sternlieb, G. & Hughes, J.W., 1975: Post-Industrial America: Metropolitan Decline and Inter-Regional Job Shifts. New Brunswick.
- Stiens, G., 1982: Mögliche Entwicklungsmuster künftiger Suburbanisierung. Eine Auswertung alternativer Langfrist-szenarien fJr hochverdichtete Regionen. (= v Izr) str. 939-1146. Bonn.
- Tisdale, H. 1942: The process of urbanisation. Social Forces 20, str.:311 - 316.
- Tinnies G. 1981: Die Verdichtungsriume in der Bundestrepublik, Detuschland. Entwicklung, Neuabgrenzung und regionale Belastungsanalyse. Frankfurt/Main - Bern, Bd./Vol. 340
- Vernon, R. 1960: Metropolis 1985. New York: Harvard University Press.

- Weber, A.F. 1998: The growth of cities in the nineteenth century. New York: Macmillan.
- Weyl, H., 1979: Funktion und Wirkungspotential der Raumordnung. (=Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Band 79), Hannover.
- Wolf, K. 1981: Agglomerationsraum Rhein-Main. Entwicklungstendenzen von Bevölkerung, Wohn- und Arbeitsstätten. Geographische Rundschau 33, H 10, str. 400-406, Braunschweig.
- Wortmann, W., 1972: Die Regionalstadt. (=Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Band 71). Hannover.
- Yamaguchi T. 1983: National Policies Pertaining to the Settlement System of Japan. Wiss. Mitt. des IGG. (=Papers at the VII th Meeting of the Commission on National Settlement Systems). Leipzig, str. 59-73.
- Zimm A. 1984: Tendenzen der Stadtenwicklung aus geographischer Sicht. Pettermans Geographische Mitteilungen, Bd. 128, Gotha, str. 99-105.

GIBANJE PREBIVALSTVA V ZGOSTITVENIH OBMOČJIH SLOVENIJE

(v obdobju od 1981 do 1986)

Legenda:

ZGOSTITVENA OBMOČJA

- stagnacija (do 1%)
- podpovprečna rast (1.1 - 1.5%)
- povprečna rast (1.6 - 2.0%)
- nadpovprečna rast (2.1 - 3.0%)
- močno nadpovprečna rast (3.1 - 4.0%)
- zelo močno nadpovprečna rast (nad 4%)

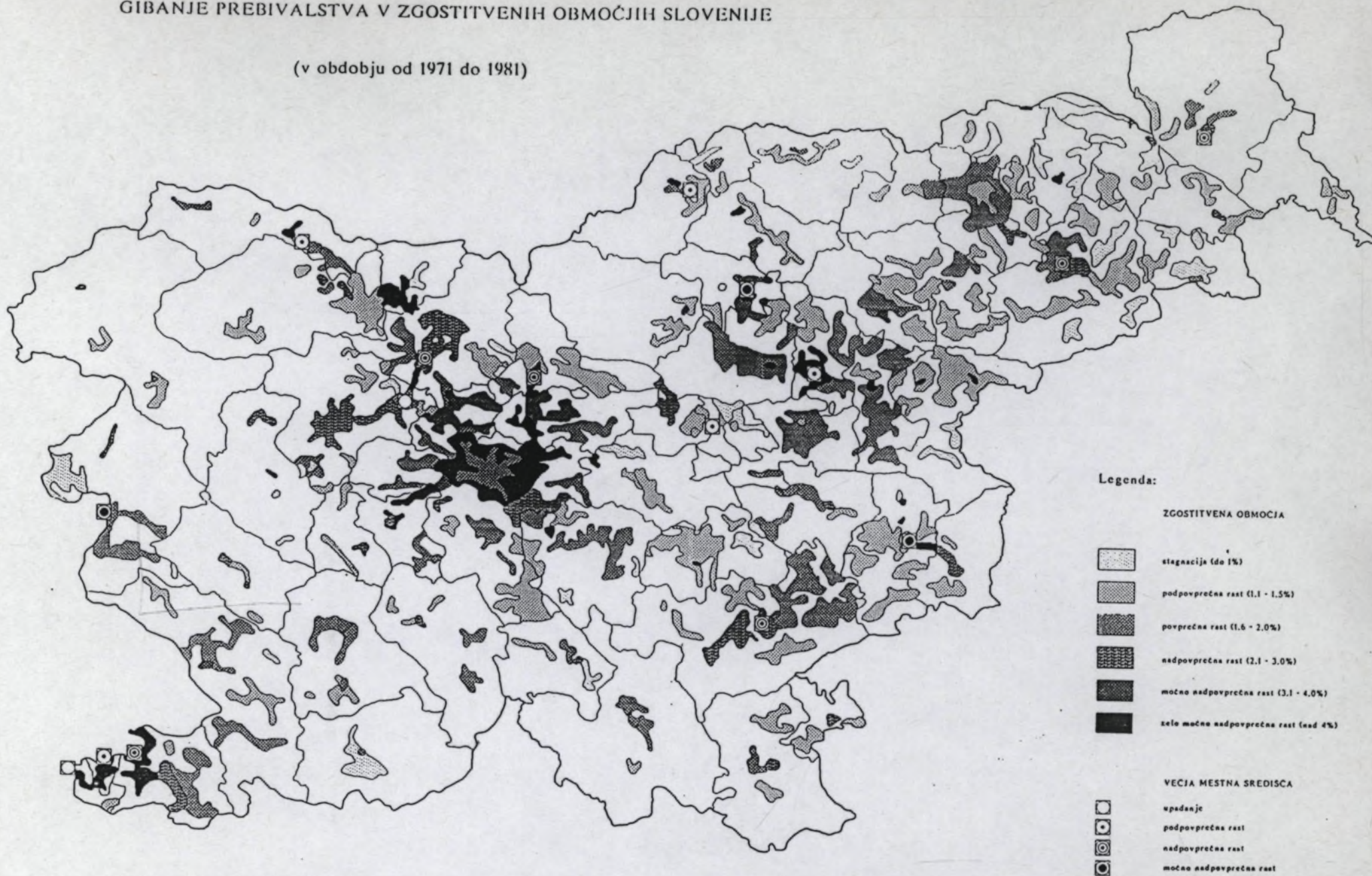
VEČJA MESTNA SREDISCA

- upadanje
- podpovprečna rast
- nadpovprečna rast
- močno nadpovprečna rast

Povprečje: mestna središča = 1.3 %
območja koncentracije = 1.8 %

GIBANJE PREBIVALSTVA V ZGOSTITVENIH OBMOČJIH SLOVENIJE

(v obdobju od 1971 do 1981)

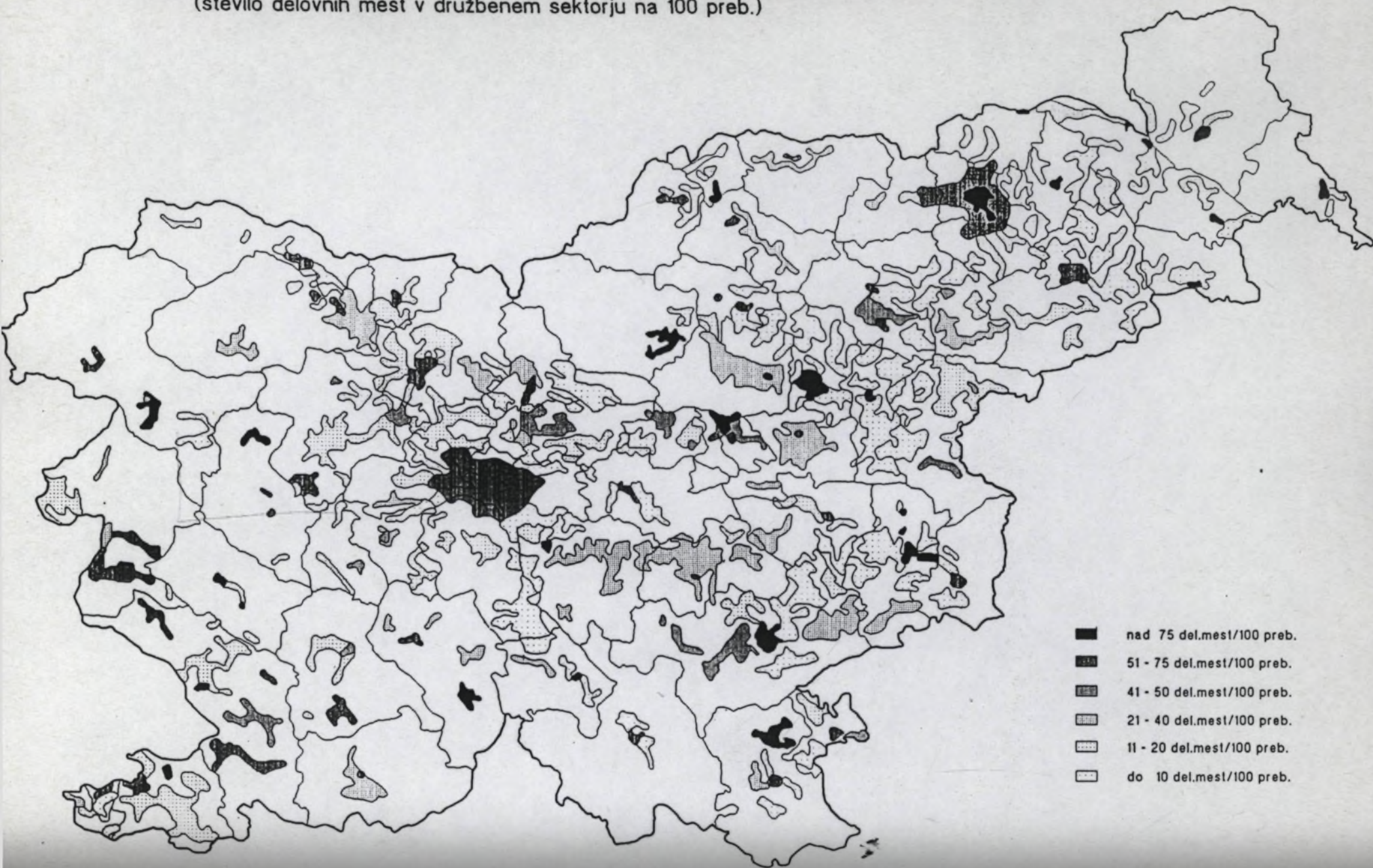
Povprečje: mestna središča = 2.3 %

območja koncentracije = 1.6 %

GOSTOTA PREBIVALSTVA V ZGOSTITVENIH OBMOČJIH SLOVENIJE 1986

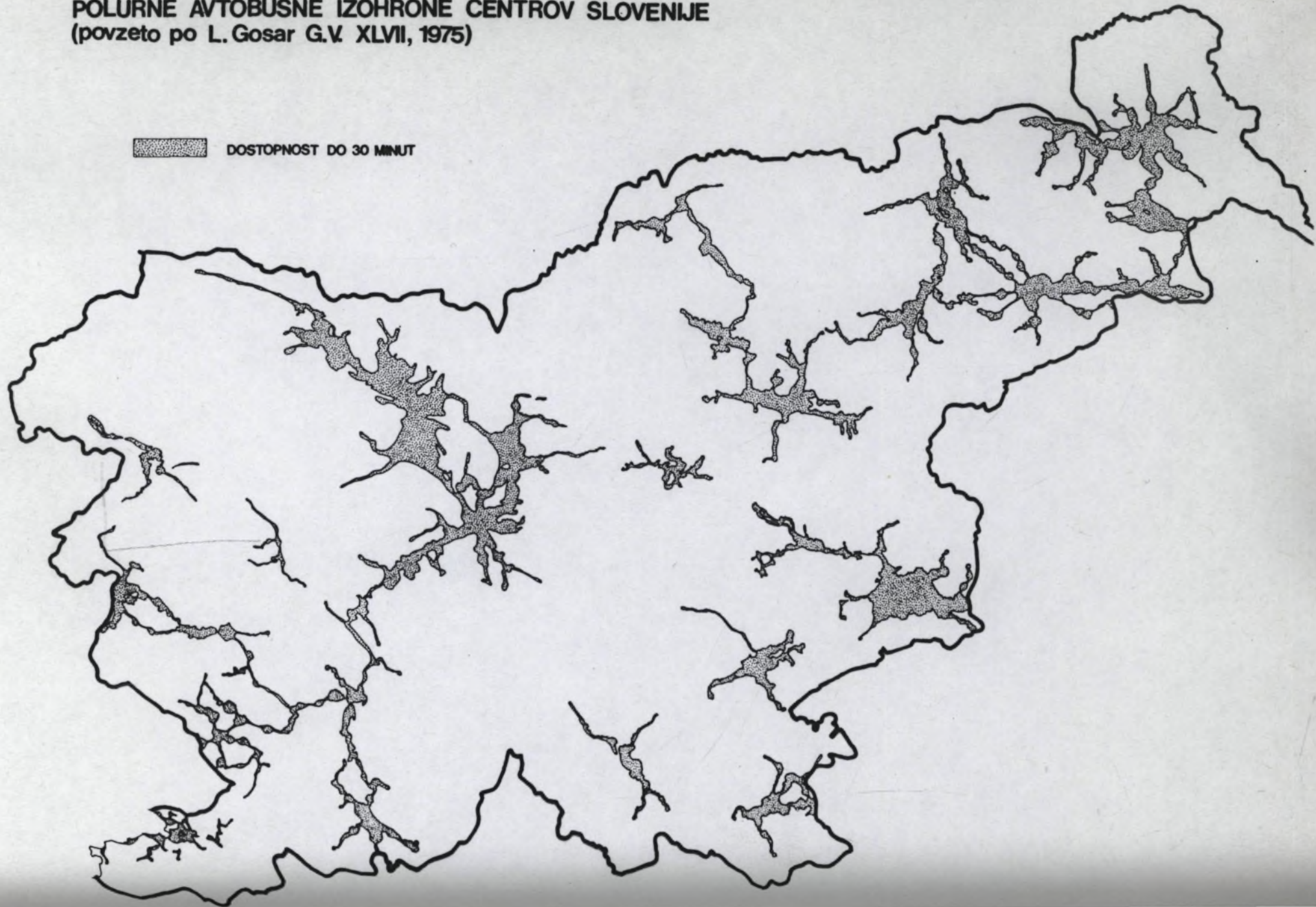

GOSTOTA DELOVNIH MEST V ZGOSTITVENIH OBMOČJIH SLOVENIJE 1986
(število delovnih mest v družbenem sektorju na 100 preb.)

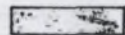

POLURNE AVTOBUSNE IZOHRONE CENTROV SLOVENIJE
(povzeto po L. Gosar G.V. XLVII, 1975)

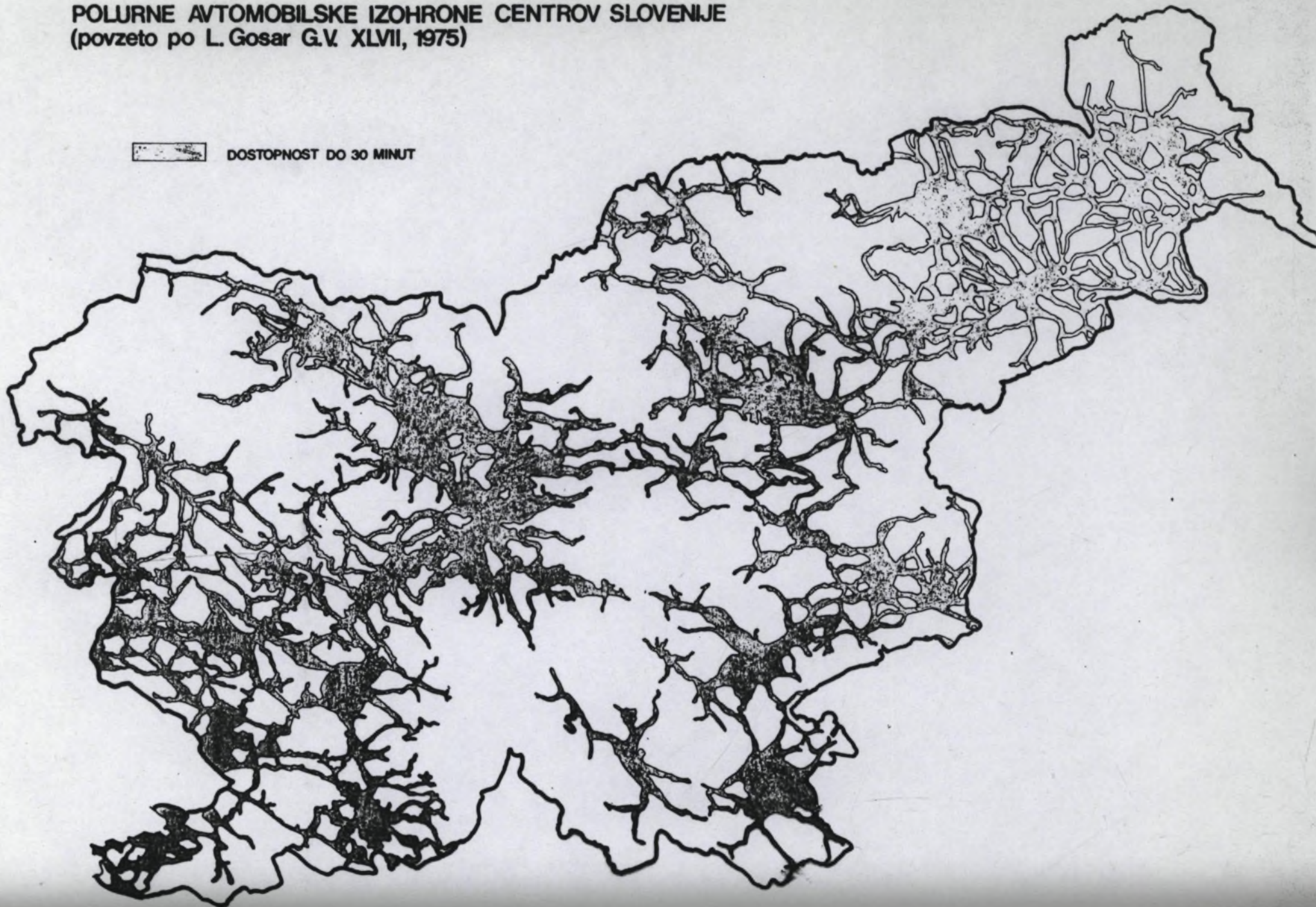
 DOSTOPNOST DO 30 MINUT

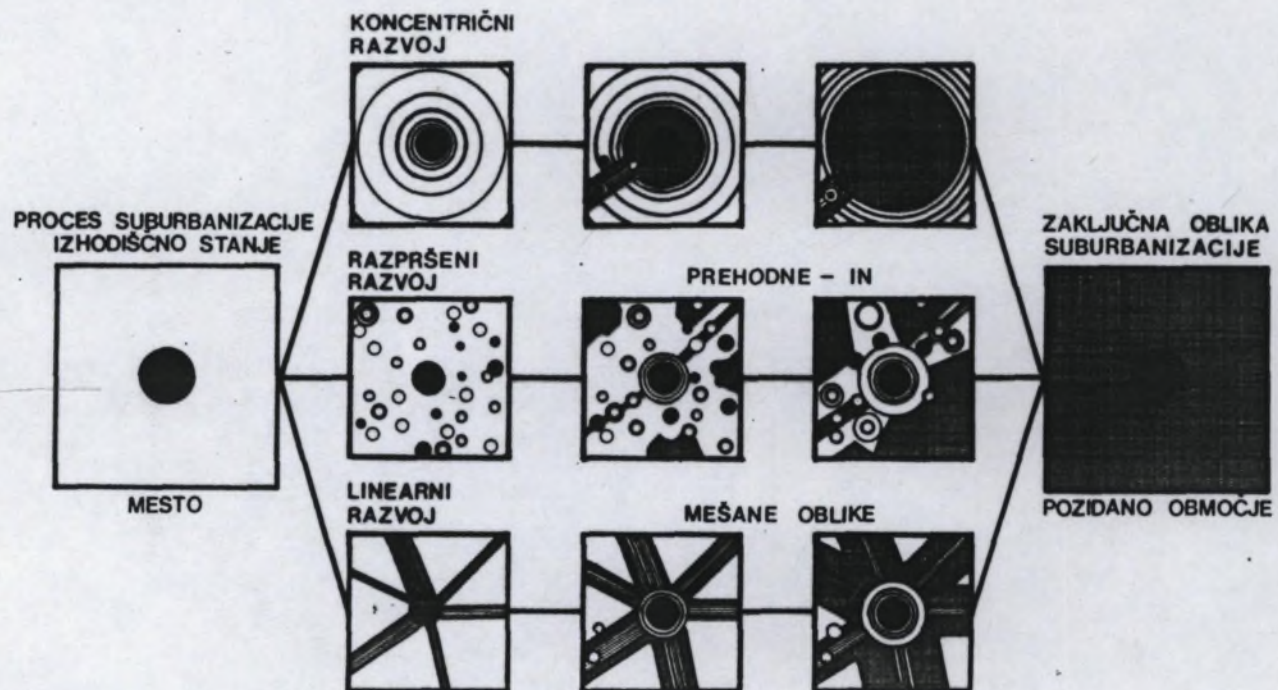
POLURNE AVTOMOBILSKE IZOHRONE CENTROV SLOVENIJE
(povzeto po L. Gosar G.V. XLVII, 1975)

DOSTOPNOST DO 30 MINUT

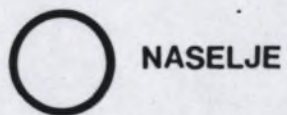
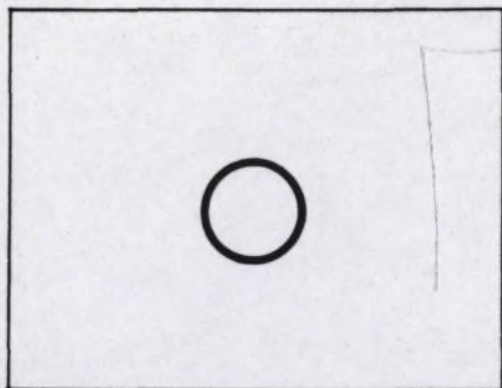

SLIKA 4:
 POSKUS OPREDELITVE TIPOV SUBURBANIZACIJSKIH PROCESOV

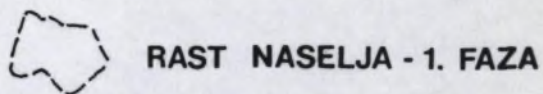
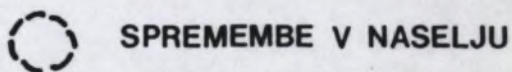
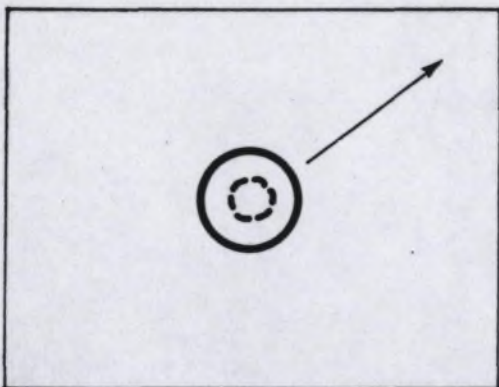

SLIKA 2: PROCES SUBURBANIZACIJE

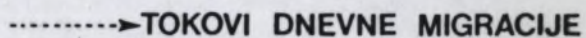
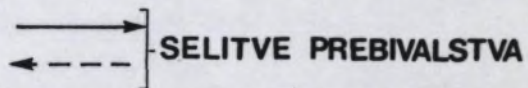
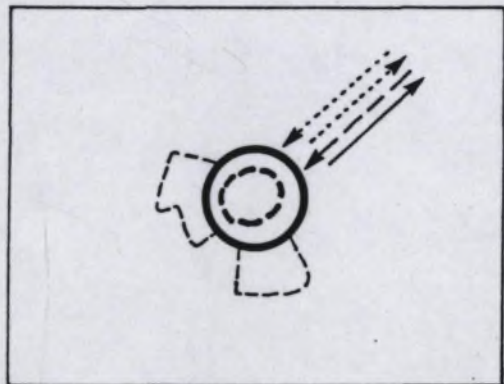
t 1

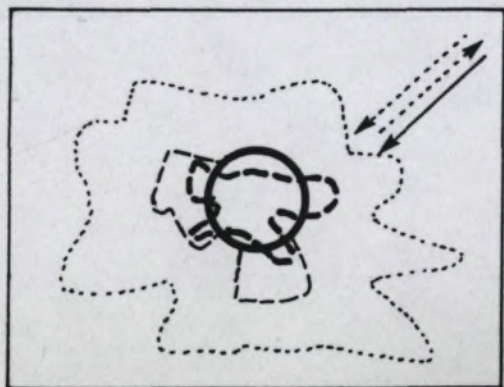
t 2

t 3

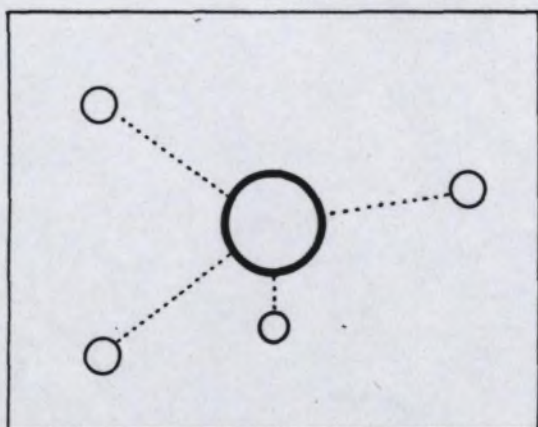

t 4

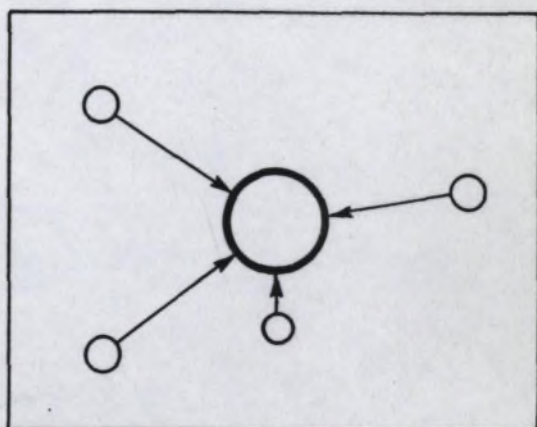
SLIKA 1: FAZE V RAZVOJU URBANIZACIJSKIH PROCESOV

t1

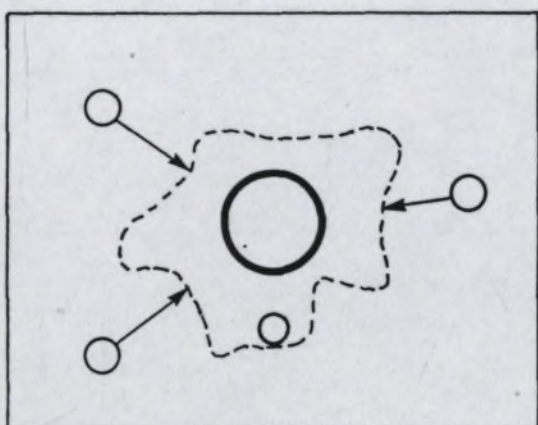
MESTO Z VASMI V OKOLICI

t2

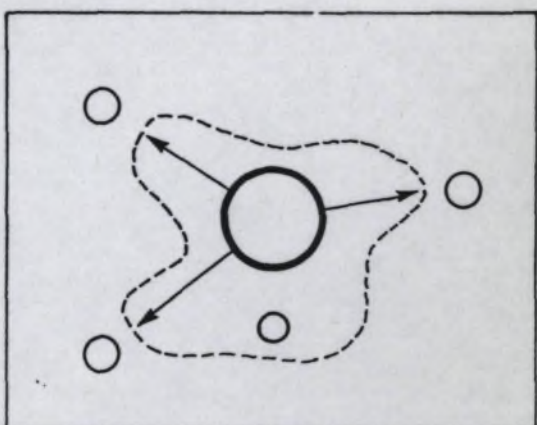
SELITVE PREBIVALSTVA V MESTO

t3

EKSPANZIJA MESTA

t4

SUBURBANIZACIJA

RAZVOJ NOVOMESKE MESTNE REGIJE POD VPLIVOM SUBURBANIZACIJE
(Poskus nove razmejitve mestnih območij)

mag. Marjan Ravbar

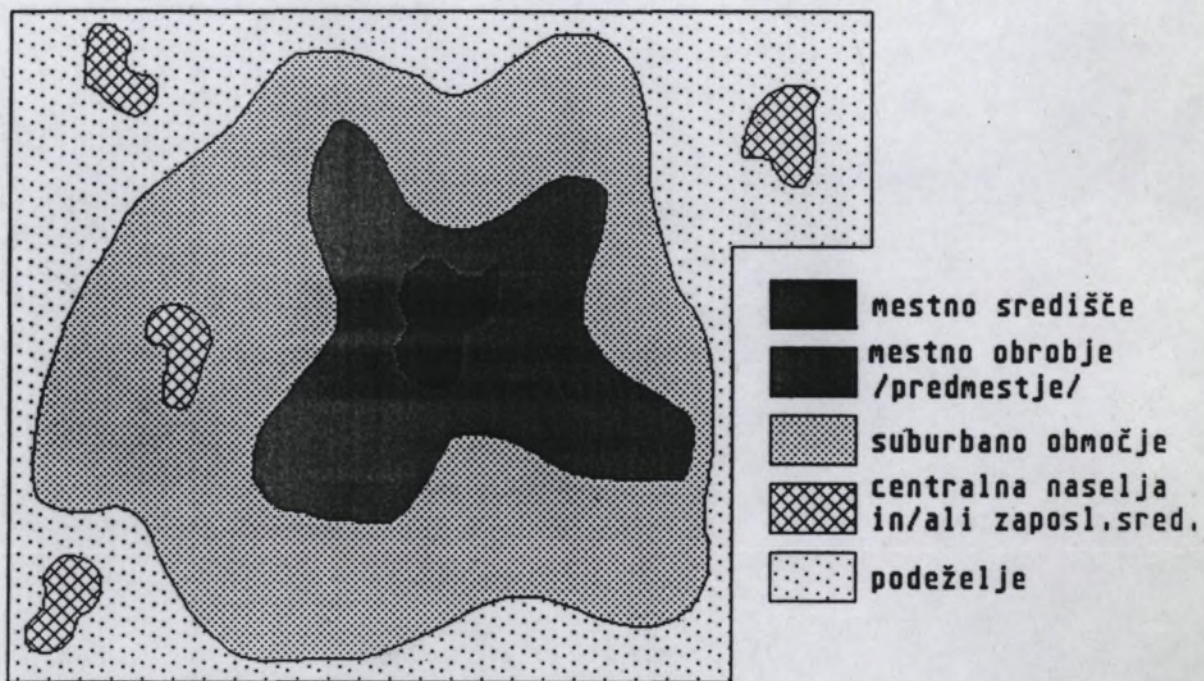
V sklopu razglabljanj o urbanizaciji je eden temeljnih problemov tudi razmejitve med mestnimi in ostalimi naselji. Prvotne opredelitve mest so temeljile na pravnih kriterijih in na velikosti naselij. Komisija za statistiko pri Organizaciji Združenih narodov (1978) za členitev mest priporoča tri različne principe: količinske (določitev spodnje meje), zgodovinsko-pravne principe in kriterije gospodarske sestave naselij. V povojni jugoslovanski statistiki so naselja najprej razvrščali na podlagi sprejetih kriterijev M. Macure (1954). Tako je prebivalstvo ob popisih leta 1953, 1961 in 1971 živel v mestnih, mešanih in vaških naseljih. Z uvajanjem "novega" upravnega sistema (po letu 1975) je pravni in upravni pojem mesta - razen v nekaterih izjemnih primerih - prenehal obstajati v naši administraciji (gl. npr. Zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb (Ur.l.SRS,5/80) ali Pravilnik o določanju imen naselij in ulic ter njihovem označevanju (Ur.l.SRS,11/80)). S tem zakonom se je namreč uveljavil t.im. pravni kriterij, po katerem morajo biti mestna naselja proglašena z uradnim aktom politične skupnosti. O tem, katero je mestno naselje oziroma katero ni, je prepuščeno posameznim občinam in krajevnim skupnostim (gl.8.člen cit. zakona). Skupni kriteriji, primerljivost ali širši interesi so postali za zakonodajalca manj pomembni elementi. "Novim smerem" so leta 1981 sledile tudi statistične službe, ki so opustile dotedanji koncept razmejevanja naselij. Namesto, da bi se izboljšali Macurini kriteriji, smo dobili še slabšo distinkcijo, ki nima skupnih izhodišč niti v na območju celotne republike. Sprememba kriterijev je znatno otežila analize časovnih serij, vnesla zmedo in zmanjšala uporabnost v znanstvenem in praktičnem delu. Zato v praksi še vedno prevladuje preživeli kriterij velikosti

in "gradbene zveze" kot determinirajočih kriterijev za definicijo mest (oz. mestnih naselij). Vodenje uradne statistike mestnih naselij izpričuje na odsotnost enotnih kriterijev omejevanja mest. Po oceni pisca ima tako v Sloveniji status mesta 67 naselij. Republiški zavod za statistiko pa v svojih evidencah vodi 229 slovenskih naselij kot mestna (gl. Statistične letopise SRS za leta po 1981). Že bežen pregled tega seznama zrcali precejšnjo nedoslednost pri določanju "statističnega" obsega mest. Nejasnost in neenotnost pojmovanja mest se najbolj drastično odraža pri "prištevanju" t.i. obmestnih naselij.

Tudi Novo mesto je v upravno-pravnem smislu sledilo zgoraj opisanim normativnim določilom. Na podlagi takšnih "kriterijev" je leta 1971 štelo dobrih 10 000 prebivalcev. Deset let pozneje pa se je njegovo prebivalstvo zaradi priključitve dvajsetih primestnih naselij (Šmihel, Regrča vas, Drska, Irča vas, Brod, Žabja vas, Gotna vas, Cikava, Krka, Ločna, Mačkovec, Bršljin, Cegelnica, Bučna vas, Groblje, Jedinščica, Hudo, Muhaber, Potočna vas in Ragovo) podojilo (19 741). Leta 1989 Novo mesto v okviru teh naselij šteje 22 354 prebivalcev.

V Sloveniji se v zadnjem času z vprašanji razmejitev med mestnimi območji in podeželjem direktno ne ukvarja nobena stroka. Tudi pri posameznikih je znatno upadlo zanimanje za strokovno soočenje s to problematiko. Zaradi spremenjenih pogojev je potrebno tudi kritično vrednotenje ustreznosti dosedanjih metod, uveljavljenih v šestdesetih in začetku sedemdesetih let (Ilešič, 1958, Klemenčič, 1960, Vogelник, 1961, Kokole, 1969 in 1976, ter Vrišer, 1956 in 1965), ki so temeljile v glavnem na demografskih (razvoj mestnega prebivalstva) in socialno-ekonomskih kazalcih (delež kmečkega prebivalstva, delež dnevnih migracij). Zahteva po prevrednotenju dosedanjih kriterijev je utemeljena tudi v času intenzivne razprave o novi slovenski ustavi oziroma njenem poglavju o lokalni samoupravi. V tujini obstaja vrsta poskusov redefinicije le-teh kriterijev. Večino teh raziskovalnih pristopov pa nato statistične, upravne, geodetske, davčne ipd. službe s pridom takoj uporabijo. Še posebej je implementacija raziskovalnih dosežkov koristna pri izvajanju zemljiške

Slika 1: Model mestne regije.

politike. Bistvo vseh novejših poskusov razmejitve mest in mestnih regij je v vključevanju različnih kriterijev, ki vsebujejo posamezne aspekte urbanizacije in suburbanizacije*).

Prostorski razvoj v Sloveniji že vse povojno obdobje označuje proces koncentracije. Zgostitve prebivalstva in kopičenje različnih dejavnosti pa ni točkovno omejeno le na mesta, marveč so le-ta samo odločujoči sooblikovalec sodobnega naselitvenega sistema v njihovi okolici. Tendence urbanizacije in stopnja doseženih sprememb opozarjajo, da se vzporedno s procesi zgoščevanja prebivalstva v mestih odvija tudi dekoncentracija socialnega in ekonomskega življenja v naseljih ali skupinah naselij, ki so po doslej priznanih kriterijih veljali za nemestna (Ravbar, 1989 in 1990). Na ta način se tudi v Sloveniji postopno oblikujejo mestne regije, ki so definirane kot socialno-ekonomske in funkcionalne prostorske enote (Boustedt, 1975) kjer poleg določene minimalne velikosti, urbane strukture, visoke gostote in pretežno nekmetijskih dejavnosti prevladujejo še intenzivne funkcionalne povezave med pretežno suburbanimi stanovanjskimi območji in trgom delovne sile v mestih (gl. sliko 1). Mestne regije so zato le posledica spremenjenega načina življenja. Družbeni razvoj in urbanizacija sta namreč med sabo na mnogo načinov vzročno povezana. Če je še nedavno tega značaj urbanizacije določala industrializacija, potem v zadnjem desetletju tudi pri nas stopa v ospredje terciarizacija družbe. Pojavljati se prične na tisti stopnji družbeno-ekonomskega razvoja, ko prične terciarne dejavnosti (industrijski management, svetovalne dejavnosti, telekomunikacijske tehnologije, oskrba, ipd.) prevzemati vodilno vlogo v zaposlovanju prebivalstva. Razvoj terciarnih dejavnosti - ob njih pa tudi tistih industrijskih panog - je vse manj odvisen od bližine energetskih in surovinskih virov, zato pa tembolj od kupne moči prebivalstva, vpliva na prostorski razvoj delovnih mest. To pa praktično pomeni, da kljub pretežno drobnolastniški delavsko - kmečki strukturi prebivalstva in historično pogojeni šibki mobilnosti slovenskega prebivalstva, prostorska razmestitev novih delovnih mest sledi razmestitvi stanovanj. Prihaja torej do procesov, ki so nasprotni tistim v industrijski fazi urbanizacije, ko se je delovna sila priselje-

vala v mesta. Pri tem velja še posebej poudariti, da metropolitani-
zacija pridobiva na pomenu na tisti stopnji družbenega raz-
voja, ko se povečuje pomen "srednjih" slojev prebivalstva, kate-
rih življenjski standard je dosegel takšno stopnjo, ki omogoča
bivanje v družinskih hišah na atraktivnih lokacijah na robu
mesta. Zato prihaja v mestnih regijah do določenih prerazporedi-
tev prebivalstva. Primestne cone doživljajo koncentracijo prebi-
valstva in uslužnostnih dejavnosti. Razvoj prometa ta proces še
pospešuje. Pojavne oblike, ki jih najčešče poimenujejo s termi-
nom suburbanizacija, so v funkcijski zvezi s prostorsko preob-
razbo širokega mestnega območja - mestne regije. Na ta način se
tudi neizogibno spreminjajo razmerja med mestom in podeželjem.
Zaradi suburbanizacije ni nobena mestna meja niti trdna niti
dokončna. Zato je potrebno urbane regije nenehno preverjati.

Analize premikov prebivalstva v obdobju 1971-86 kažejo, da se
centripetalni - proti mestom usmerjeni procesi postopoma spre-
minjajo v centrifugalne. Premiki mestnega prebivalstva in pro-
dukcijskih enot na mestne robove in širša urbanizirana območja
ne prinašajo le prostorskega razrasta mest, ampak spreminjajo
tudi funkcijske povezave med mesti in podeželjem. V slovenskih
mestih opazamo tendence, ki vodijo v smeri stagnacije (čeprav so
tudi tukaj razlike). Po letu 1981 vsa slovenska mesta skupaj -
ki predstavljajo 2,6% območja republike - naraščajo povprečno za
9350 prebivalcev (v prejšnjem desetletju je skupni letni priras-
tek znašal še 14 640 prebivalcev). Najintenzivnejši procesi se
po letu 1981 predstavljajo v ožji in širši obmestni prostor, (ki
skupaj predstavlja 17,4% območja Slovenije) kjer prebivalstvo
letno narašča za 16 300 prebivalcev (v obdobju pred letom 1981
za četrtno manj). Vse prebivalstvo, ki biva izven statističnega
obsega slovenskih mest - vendar v območjih intenzivne koncentra-
cije - se že približuje polovici vsega prebivalstva Slovenije
(48,1%). Podatki tudi opozarjajo na problem praznjenja podežel-
ja, ki je prisoten na skoraj štirih petina slovenske zemlje. Tu
živi še manj kot petina slovenskega prebivalstva. Letno upadanje
pa je več kot 13 500 prebivalcev in je v naglem porastu (v prej-
šnjem desetletju je bilo letno upadanje še manjše od 10 000
prebivalcev).

Opisane razvojne težnje odražajo dvoje različnih procesov, ki jim bo v prihodnje treba posvetiti pozornost. Na eni strani se v Sloveniji ne srečujemo več z urbanizacijo, marveč s suburbanizacijo. Na drugi strani pa je zelo pereč problem praznjenja obsežnih predelov, ki so praviloma v hribovitem (gričevnatem) in/ali kraškem svetu. Vsak od obeh procesov zahteva svojstven pristop. Pri bodočem podeljevanju mestnih pravic in razmejevanju mestnih od ostalih naselij bi vsekakor kazalo izhajati iz zaključenih, funkcionalno povezanih mestnih območij - regij. Nadaljnja notranja členitev na mesta in (zunanje) dele mestne regije je nato le vprašanje podrobnejših klasifikacij.

Pričujoči poskus razmejitve mest in z njimi funkcijsko povezanih naselij ima namen določiti stopnjo in proces zgoščevanja na primeru Novega mesta. Poglavitni namen je, razviti problemsko naravnani model regionalizacije zgostitvenih območij. Koncept omejevanja novomeške mestne regije izhaja iz predpostavk zgoraj prikazanega modela. V ta namen so posebej izbrani kazalci s pomočjo katerih je bilo moč operacionalizirati prostorske kategorije kot so mestna središča, predmestja in suburbana območja ter prehode med njimi. Izbor kriterijev je prilagojen na eni strani statistično merljivim kazalcem, ki so enostavno strukturirani in razumljivi, na drugi strani pa tudi različni. Dodatno težavo predstavljajo še ovire pri pridobivanju relevantnih statističnih informacij. Zato je pričujoči konstrukt prilagojen statistično pridobljivim kazalcem.

Metodo dela sestavljajo skupine kazalcev s katerimi je moč označiti kompleksnost pojavov urbanizacije. Ti so po našem mnenju: FORMALNI (minimalna velikost 5000 prebivalcev v mestnem naselju in 10 000 v celotnem zgostitvenem območju), FIZIOGNOMSKI (obseg - gostota prebivalstva, pozidave in delovnih mest), MORFOLOŠKI (število stanovanj na 100 stanovanjskih zgradb, delež po letu 1981 zgrajenih stanovanj), FUNKCIJSKI (delež dnevnih migrantov, zaposlitveni faktor), STRUKTURNI (delež priseljenega prebivalstva, delež alohtonega prebivalstva v številu priseljenih, delež števila delovnih mest /v terciarnem sektorju/ v skup-

nem številu zaposlenih, delež kmečkega prebivalstva) in DINAMICNI (ritem sprememb vseh zgoraj naštetih kriterijev).

S pomočjo tako izdelanega preglednega kataloga podatkov, ki določajo posamezne elemente zgostitvenih območij, smo izvedli vrednotenje. Vsi kazalci, so imeli v postopku vrednotenja enako težo. Na podlagi enostavnega grupiranja rangov smo s seštevanjem dobili indeks obremenitev (Io) in indeks sprememb (Is) za posamezna naselja. Običajni postopek računanja vrednosti indikatorjev je izhajal iz treh razredov: podpovprečen (PP), povprečen (P), in nadpovprečen (NP) kazalec. Povprečno vrednost kazalca so predstavljale številke, ki so odstopale za 0,75 standardne deviacije (s) od aritmetične sredine (x). Tako smo razrede oblikovali na naslednji način:

$$\begin{aligned} \min & \leq PP \leq x - 0,75 s \\ x - 0,75 s & \leq P \leq x + 0,75 s \\ x + 0,75 s & \leq NP \leq \max \end{aligned}$$

Regionalizacija mestne regije tako izhaja iz obremenitev v zgostitvenem območju mestnega središča in predmestjih, ki smo jih pripravili na podlagi statičnih in dinamičnih kriterijev ter na podlagi razmejitev suburbanih območij s pomočjo funkcijskih in strukturnih kriterijev.

Tabela 1: Razmejitev novomeške mestne regije s pomočjo izbranih kazalcev (sinteza).

	indeks obremen.		indeks sprememb	% prebiv.		% površ gostota	
	71	86		71	86	86	P+D.M/ha
N.mesto	13.1	35.4	3.8	19.3	22.7	0.1	159.2
predm.	11.5	18.4	4.5	11.6	13.9	1.2	28.8
suburb.	10.6	25.2	4.9	22.3	24.3	14.4	1.6
ost.obm.							
rasti	8.4	14.2	5.3	25.0	27.5	...	0.6
ost.obm.	4.1	12.9	1.4	21.7	17.7	84.3	0.4

Rezultati vrednotenja so pokazali, da je leta 1986 na 11.916,7 ha ali na 15.7% površja občine Novo mesto prebivalo 35.251 (60.9%) prebivalcev novomeške mestne regije. Povprečna gostota poseljenosti je znašala 295,8 prebivalcev na hektar, kar je skoraj štirikrat več od povprečne občinske gostote poseljenosti. Delež prebivalstva, prebivajočega v mestnem središču Novega mesta se že od leta 1971 - predvsem po zaslugi negativnega migracijskega salda - stalno zmanjšuje na račun intenzivne rasti v obrobju mesta (najprej Kandije in Bršljina, nato Ločne in končno Drske). Letna stopnja rasti prebivalstva v širšem mestnem območju je še do leta 1981 dosegala 2,4%. Po tem letu pa je padla na 1,2%. Demografski tokovi se postopno prestavljajo na mestno obrobje - "ring", kjer prebivalstvo v obeh obdobjih narašča po letni stopnji nad 2%. Že v obdobju do leta 1981 in tudi po tem letu opažamo v širokem suburbanem zaledju Novega mesta - ki obsega 81 naselij (24% vseh naselij v občini) - znake koncentracije prebivalstva. Intenzivne demografske spremembe, ki po absolutnih in relativnih kazalcih že presegajo dinamiko novomeškega središča (povprečna letna stopnja rasti znaša 1,7%), segajo po dolini Krke navzgor do Dolenjskih Toplic in Soteske, vzhodno od Novega mesta do Šmarjeških Toplic z okolico ter ob vpadnici proti Šentjerneju. Južno od Novega mesta ob železniški progi in magistralni cestni prometnici proti Beli Krajini - proti Birčni vasi in Stopičam z okoliškimi naselji. Na severni strani je najintenzivnejša dinamika v smeri proti Mirni peči in širšem območju Trške gore, kjer ima odločilno vlogo ugodna prometna dostopnost ob avtomobilski cesti. Suburbano območje novomeške mestne regije se tako postopno oblikuje na način, da sočasno pri oblikovanju le-te "sodelujejo" tudi lokalna in zaposlitvena središča: Straža, Dolenjske Toplice, Šmarjeta, Stopiče in Otočec. Meja novomeške urbane regije je na zahodu in jugu jasno določljiva. Zaradi postopnih prehodov v nižinsko in odprtejšo spodnjo krško dolino ter posredno tudi vpliva Šentjerneja, je vzhodna meja suburbanega območja Novega mesta - na podlagi tako izbranih kriterijev - določena na podlagi kompromisov.

Območja zgoščevanja prebivalstva ob novomeški mestni aglomeraciji merijo 10 932,7 ha, v njih je leta 1986 prebivalo 14 045 prebivalcev kar je več kot v samem mestnem območju. Tipični indikatorji suburbanizacijskih procesov, ki so istočasno poglaviti sooblikovalci mestnih regij so: relativno in absolutno hitrejša (ali vsaj enakovredna) rast prebivalstva od rasti v novomeškem mestnem središču, nadpovprečno visok delež priseljenih (pri čemer je dinamika sprememb za več kot polovico intenzivnejša od dinamike sprememb v mestnem središču), pozitivni migracijski saldo, nadpovprečna letna rast individualnih enodružinskih hiš (1,8% proti stagnaciji v novomeškem jedru in 1,3% rast v novomeškem obmestju), relativna rast števila delovnih mest (teh je v suburbanem območju 3581, ali četrtnina vseh delovnih mest v Novem mestu), predvsem pa zaposlenosti v vseh neagrarnih dejavnostih (ta v povprečju raste po letni stopnji približno 4%). Delež prebivalstva s kmečkimi gospodinjstvi se je zato v zadnjem obdobju prepолоvil in padel na manj kot 10%. Za določitev obsega mestne regije je intenziteta dnevne delovne migracije zaposlenih še posebej pomemben kazalec. Le-ta kljub temu, da je v tako določenem obsegu novomeške mestne regije 89.6% vseh delovnih mest v občini, v večini naselij presega tretjino zaposlenih medtem ko je v Novem mestu in njenem neposrednem zaledju minimalna (2,6% oziroma 4,2%) (glej serijo kart v prilogi). Analiza gostote poselitve je končno pokazala, da v mestnem območju v eni stanovanjski zgradbi povprečno prebiva 9,7 prebivalcev, v primestnih conah 3,4 in 3,1 v ostalih delih mestnega obrobja. Podatki zgovorno pričajo, da se je Novo mesto - z vso bližnjo okolico - v zadnjih dvajsetih letih razvijalo anarhično in predvsem na podlagi individualne gradnje.

Razumljivo je, da problematika novega razmejevanja mestnih območij zahteva poleg sočasnega vključevanja stroke, še intenzivno sodelovanje vrste državnih organov. Iz praktičnih razlogov bi projekt kazalo sočasno peljati skupaj s pričakovanimi spremembami v komunalnem sistemu in v duhu skladnega regionalnega razvoja Slovenije.

UPORABLJENA LITERATURA

- * gl.npr.: Studien zur Abgrenzung von Agglomerationen in Europa, Beiträge der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Band 58, Hannover, 1982.
- Boustedt, O., 1970, Stadtregionen. Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung von der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover.
- Delimitation des Agglomerations en Suisse, Contributions a la statistique suisse, 105e fascicule, Lausanne-Bern, 1984.
- Ilešič, S., 1958, Problemi geografske klasifikacije ob primeru Slovenije. Geografski vestnik XXX, Ljubljana.
- Klemenčič, V., 1960, Problemi gospodarsko - geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII, Ljubljana.
- Kokole, V., 1969, Klasifikacija naselij. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji, Zagreb.
- Kokole, V., 1976, Prispevek k identifikaciji ruralno-urbanega kontinuuma. Geografski vestnik XLVIII, Ljubljana.
- Macura, M., 1954, Kriterijum za razgraničavanje gradskog i seoskog stanovništva. Statistička revija, št.3-4, Beograd.
- Pravilnik o določanju imen naselij in ulic ter njihovem označevanju, (Ur.l.SRS,11/80)), Ljubljana.
- Ravbar, M., 1990, Populacijska razmerja med mestom in okolico. Geographica Slovenica 21, Ljubljana.
- Ravbar, M., 1989, Novejši tokovi urbanizacije v Sloveniji. Dela št.6, Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja, Ljubljana.

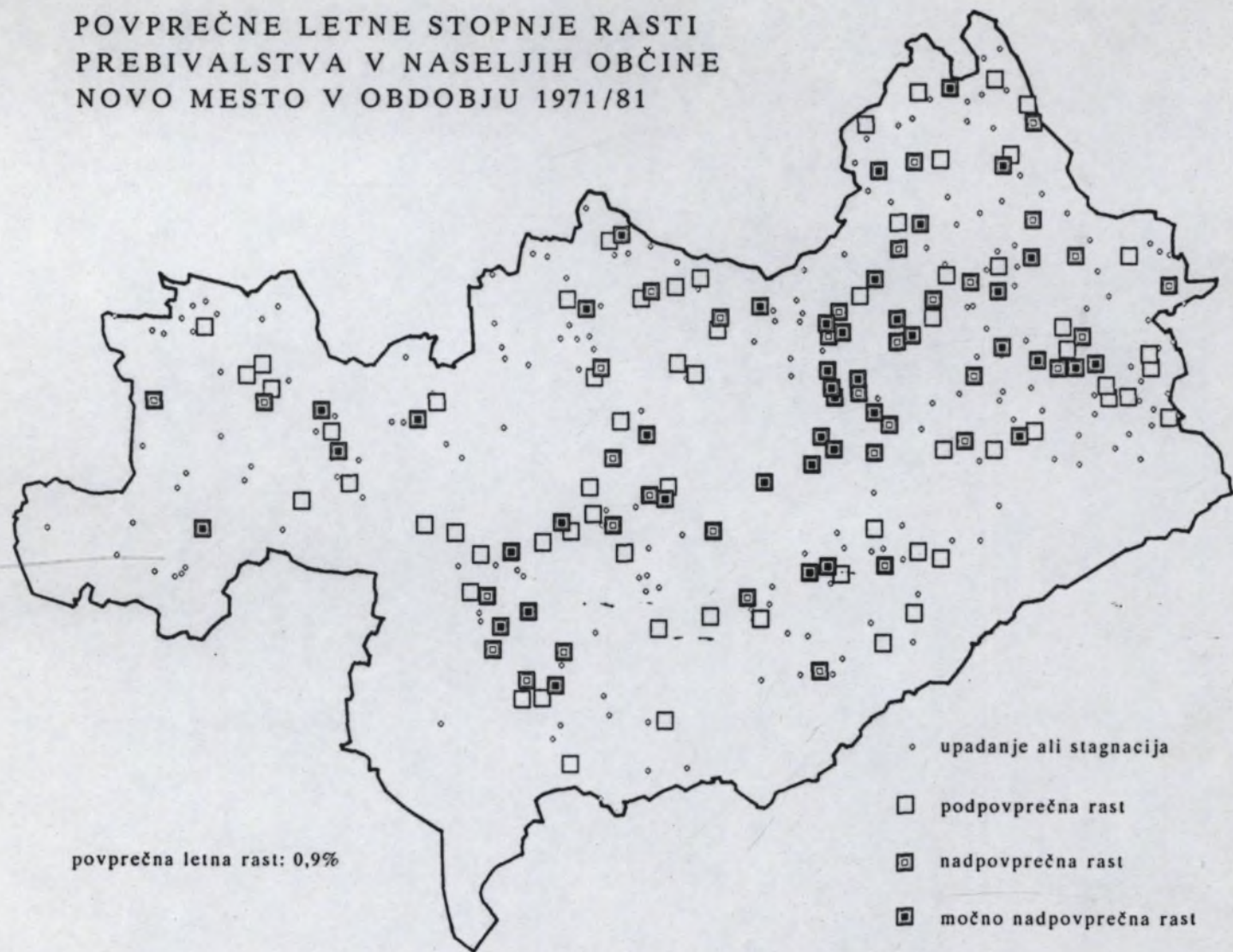
Statistični letopisi SRS za leta po 1981), Ljubljana.

Vrišer, I., 1965, Geografska izhodišča pri omejevanju mest in njihovih vplivnih področij. Geografski vestnik XXXVII, Ljubljana.

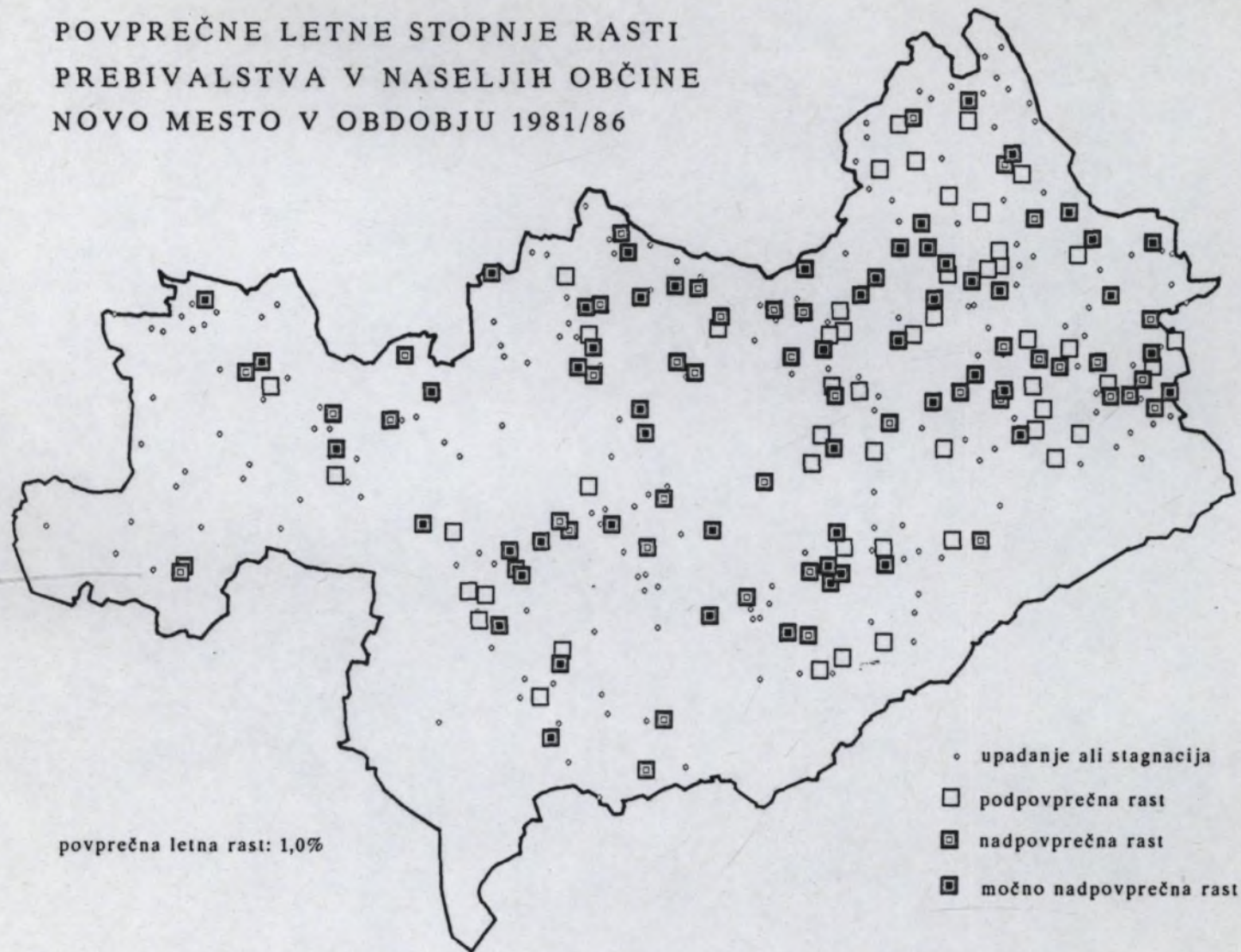
Vrišer, I., 1956, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Kronika 2, Ljubljana.

Zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb. (Ur.l.SRS,5/80), Ljubljana.

POVPREČNE LETNE STOPNJE RASTI
PREBIVALSTVA V NASELJIH OBČINE
NOVO MESTO V OBDOBJU 1971/81

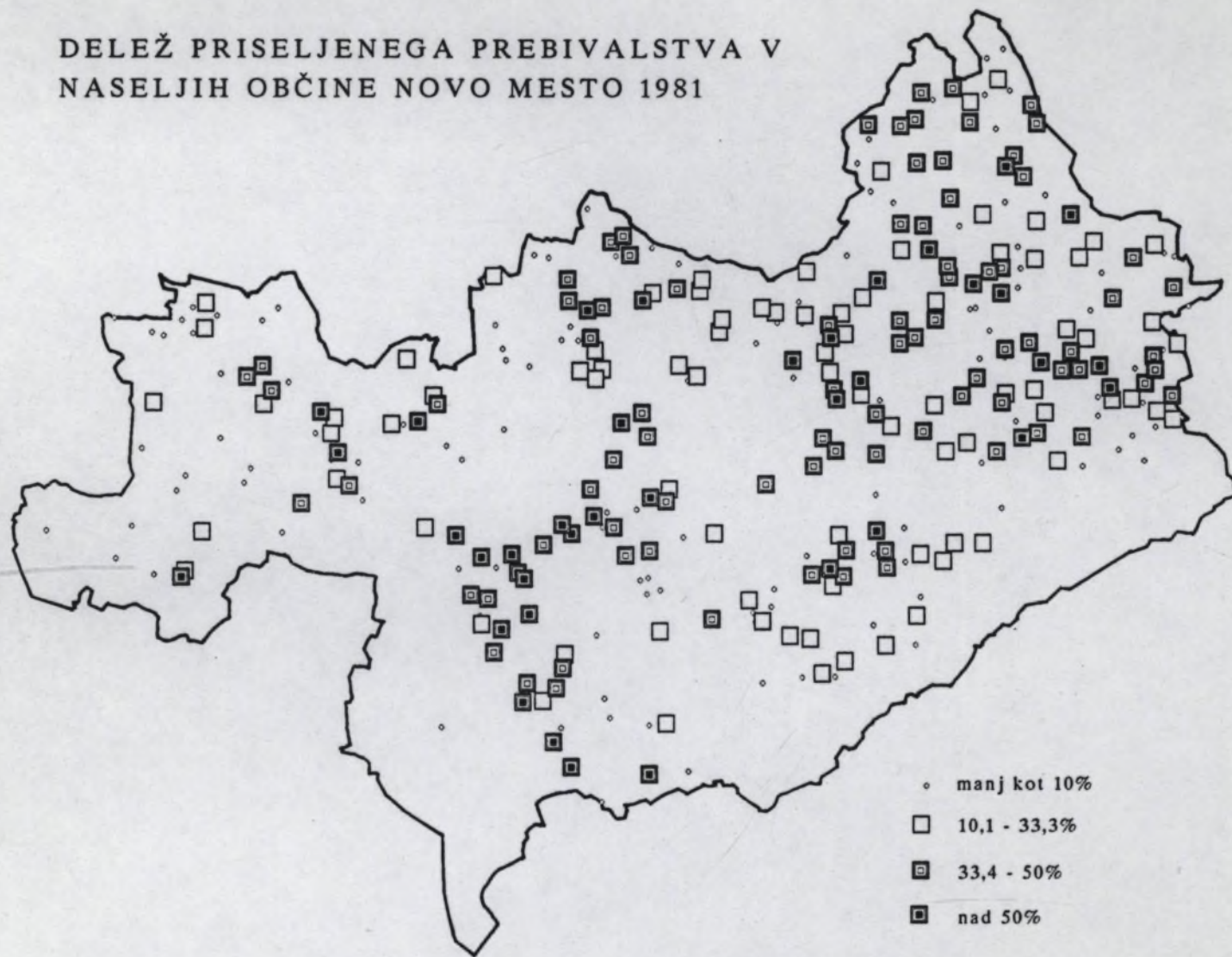
POVPREČNE LETNE STOPNJE RASTI
PREBIVALSTVA V NASELJIH OBČINE
NOVO MESTO V OBDOBJU 1981/86

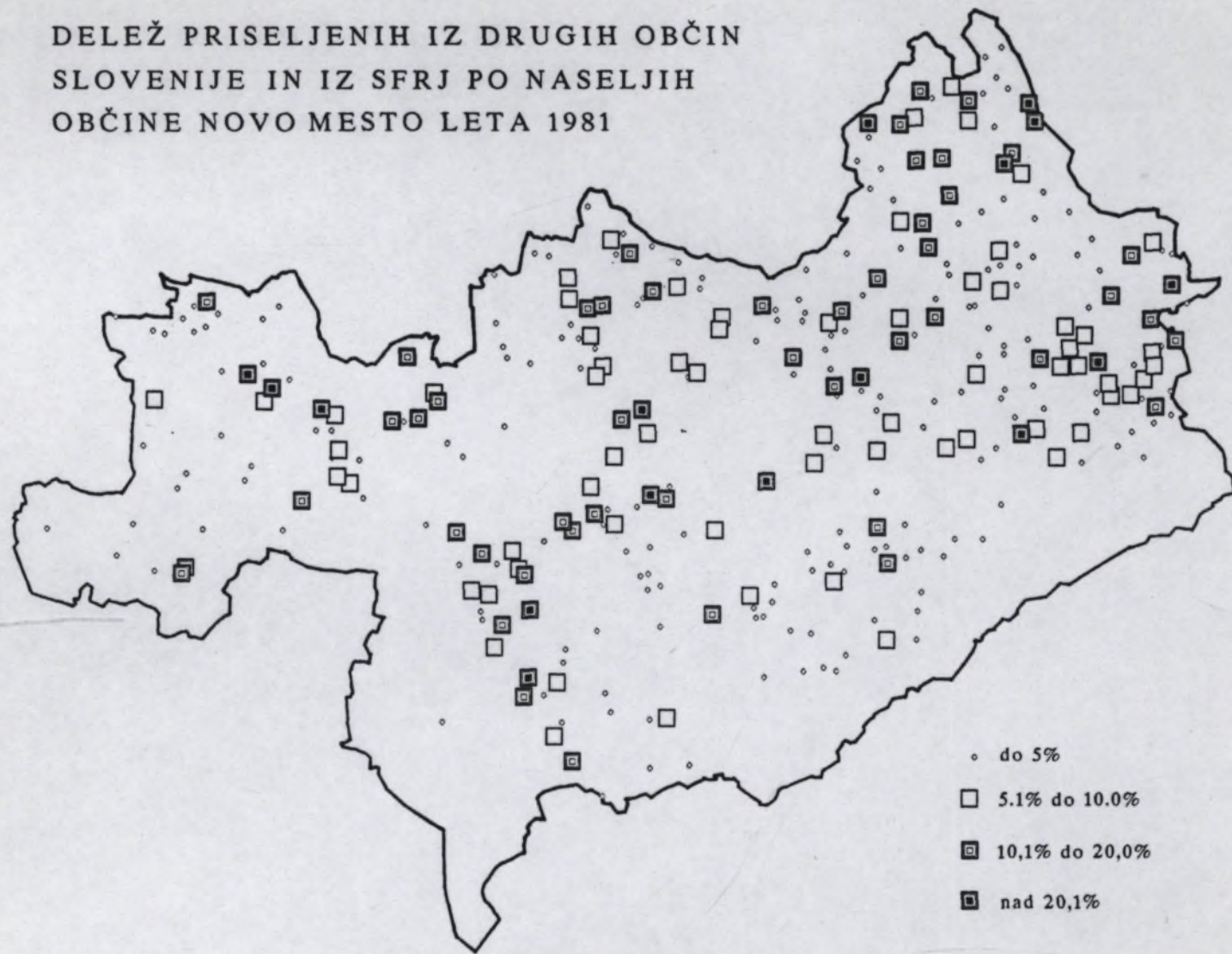
povprečna letna rast: 1,0%

- upadanje ali stagnacija
- ◻ podpovprečna rast
- ◼ nadpovprečna rast
- ◼ močno nadpovprečna rast

DELEŽ PRISELJENEGA PREBIVALSTVA V
NASELJIH OBČINE NOVO MESTO 1981

DELEŽ PRISELJENIH IZ DRUGIH OBČIN
SLOVENIJE IN IZ SFRJ PO NASELJIH
OBČINE NOVO MESTO LETA 1981

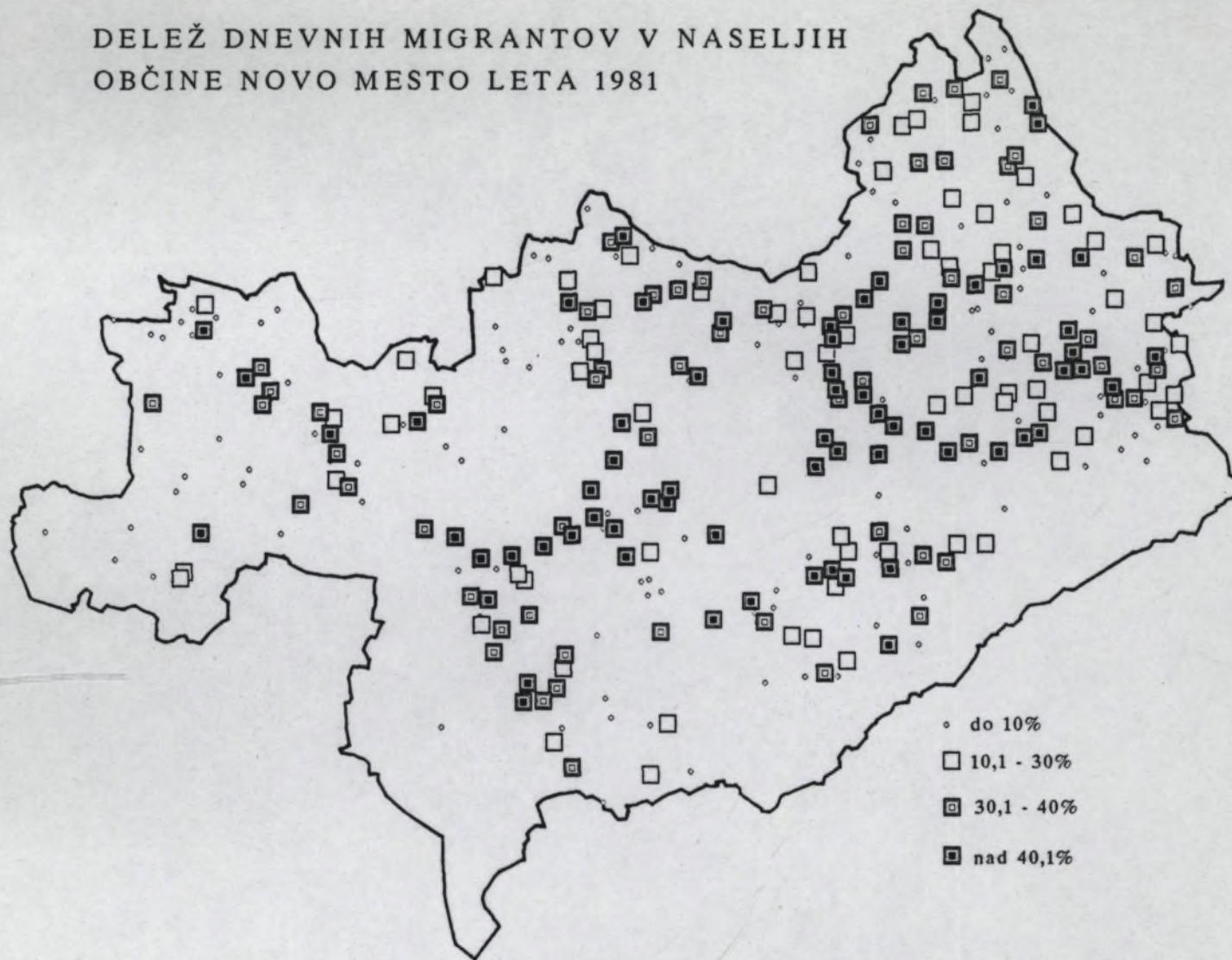
DELEŽ KMEČKEGA PREBIVALSTVA V
V NASELJIH OBČINE NOVO MESTO 1981

DELEŽ GOSPODINJSTEV S KMEČKIMI
GOSPODARSTVI PO NASELJIH OBČINE
NOVO MESTO LETA 1981

DELEŽ DNEVNIH MIGRANTOV V NASELJIH
OBČINE NOVO MESTO LETA 1981

GIBANJE ŠTEVILA DNEVNIH MIGRANTOV V NASELJIH
OBČINE NOVO MESTO V OBDOBJU 1971 - 1981

POVPREČNA LETNA STOPNJA ZAPOSLOVANJA
V NASELJIH OBČINE NOVO MESTO V
V OBDOBJU 1971/81

RAZMEJITEV NOVOMEŠKE MESTNE
REGIJE

mestno središče

predmestje

suburbano območje

centralna naselja